

Povijest arheoloških istraživanja, konzervacija i restauracija "katedrale" na Novom Brdu (Kosovo)

Gashi, Luan

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:702239>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-01**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

LUAN GASHI

**POVIJEST, ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA,
KONZERVACIJA I RESTAURACIJA
„KATEDRALE“ NA NOVOM BRDU (KOSOVO)**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

POVIJEST, ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, KONZERVACIJA I RESTAURACIJA
„KATEDRALE“ NA NOVOM BRDU (KOSOVO)

Diplomski rad

Student/ica:

Luan Gashi

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. dr. h. c. Ante Uglešić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Luan Gashi**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Povijest, arheološka istraživanja, konzervacija i restauracija „katedrale“ na Novom Brdu (Kosovo)** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 15. listopada 2020.

SADRŽAJ

UVOD	6
I. GRAD NOVO BRDO TIJEKOM DARDANSKOG I SREDNJOVJEKOVNOG RAZDOBLJA	
1. Novo Brdo u dardanskom razdoblju	10
2. Novo Brdo u srednjem vijeku	10
3. Uloga i značaj Novog Brda u gospodarskom pogledu tijekom srednjeg vijeka	14
4. Pad i napuštanje grada Novog Brda	18
II. „KATEDRALA“ NA NOVOM BRDU	
1. Povijest „katedrale“	20
2. Arheološka iskopavanja „katedrale“ na Novom Brdu 1956. godine	33
3. Istraživanja i konzervatorske intervencije na „katedrali“ u Novom brdu 1957. godine	35
4. Arheološka iskopavanja 1959. godine	41
5. Arhitektonska analiza „katedrale“ na Novom Brdu	44
5.1. Tlocrt i opis dijelova crkve.....	45
5.1.1. Vanjske fasade	46
5.1.2. Fasade nartekse	46
5.1.3. Glavno pročelje (zapadno)	47
5.1.4. Bočne fasade (sjever i jug)	47
5.1.5. Fasade transepta	48
5.1.6. Unutarnje fasade	49
5.1.7. Podovi	49
5.1.8. Stupovi	49
5.1.9. Minaret	50
5.1.10. Oštećenja	51

III. KONZERVACIJA, OBNOVA I OČUVANJE ZIDOVA CRKVE I ANASTILOZA	
STUPOVA	52
1. Lađa	52
2. Transept i apside	53
3. Temelji baza stupova	55
4. Baze stupova	56
5. Stupovi i kapiteli	56
6. Ispitivanje stupova	58
ZAKLJUČAK	59
IZVOR I LITERATURA	61
SAŽETAK	65
SUMMARY	65

UVOD

Temom *Arheološka istraživanja, konzervacija i restauracija „katedrale“ na Novom Brdu (Kosovo)* namjeravam raspravljati o nekim aspektima prošlosti Novog Brda, počevši kratko od njegove povijesti, pa do arheoloških istraživanja tijekom više desetljeća prošloga stoljeća, kao i u novije vrijeme obavljenih konzervatorskih radova na „katedrali“ toga naselja. Identifikacija kulturno-povijesne baštine Kosova u arheološkom kontekstu, pregled literature i povijesnih podataka o njegovu naseljavanju, kao i stanje njegovih spomenika, također su jedni od glavnih aspekata kojih se dotičem u ovom radu.

Područje današnjega Kosova obuhvaća središnji dio područja antičke Dardanije. Taj teritorij uključuje vrijedan mozaik kulturne baštine jugoistočne Europe i svijeta. Iako su arheološka iskopavanja na teritoriju Kosova započela vrlo kasno u usporedbi s drugim okolnim područjima, ipak su ona pokazala da je naša zemlja bila naseljena u kontinuitetu od prapovijesti, odnosno od paleolitika, pa sve do današnjih dana.

Zanimanje za proučavanje vrijednosti arheološke baštine na Kosovu započinje u 19. stoljeću, počevši od francuskoga istraživača Pouquevillea, engleskog Martina Leakea, francuskoga arheologa L. Heuzeya, engleskoga arheologa ser Arthura J. Evansa. Početkom 20. stoljeća istraživanja vrši albanolog svjetskoga glasa C. Patch. Tijekom Prvoga svjetskog rata Kosovo su posjetili austrijski arheolozi poput C. Praschnikera i A. Schobera, a zatim mađarski arheolog Buday Árpád. Između dva svjetska rata arheološko blago Kosova otkrivali su srpski arheolozi, no, nažalost, njihova su istraživanja najvećim dijelom ostala neobjavljena, a ona koja su bila objavljena, bila su uglavnom krivo protumačena.¹ Tijekom Drugoga svjetskog rata talijanski arheolog D. Mustilli napisao je kratku monografiju o kosovskoj arheologiji, a od kraja Drugoga svjetskog rata do 1999. arheološka su istraživanja uglavnom provodili jugoslavenski arheolozi. Tek od 1974. albanski arheolozi s Kosova počeli su sudjelovati na iskopavanjima.²

Arheološka građa otkrivena do danas u Albaniji, Kosovu, zapadnoj Makedoniji, istočnoj i dijelu južne Crne Gore tijekom ranoga srednjeg vijeka isključuje prisutnost slavenskih stanovnika na tim područjima.³ Znajući da teritorij Kosova ima bogatu riznicu istinskih vrijednosti kulturne

¹ Drançolli, 2008.

² Isto.

³ Buda, 2010, str. 15.

baštine, povijesno sačuvane te naslijeđene iz generacije u generaciju, postoji potreba njezina proučavanja i promocije, kako bi bila pristupna domaćoj i međunarodnoj javnosti. Izbor i razrada ove teme uvjetovana je činjenicom da se ta baština stručno i znanstveno tek proučava, a studije o njoj su manjkave. Dugogodišnja prisvajanja vrijednosti kosovske kulturne baštine i dalje su glavno pitanje proučavanja i rasprava, prvenstveno zbog činjenice da je kosovsko narodno stvaralaštvo albanska baština koja se čuva i njeguje stoljećima.

Politizacija kulturne baštine bila je prisutna svugdje, osobito su česti bili pokušaji prisvajanja kosovskih spomenika kulture, pogotovo spomenika kršćanskoga albanskog nasljeđa srpskih vlasti i panslavenske politike, a sve s ciljem protjerivanja albanskog stanovništva s vjekovnih ognjišta. U prošlosti je očuvanje i restauracija spomenika kulture bila jednostrana i gotovo uvijek su se zaobilazili arheološki predmeti koji nisu pripadali pravoslavnoj vjeri i srpskoj povijesti. S obzirom na te okolnosti, proučavanje, konsolidacija i restauracija kulturno-povijesnih spomenika ostaje žurna potreba u budućnosti.

Struktura rada zamišljena je kroz podjelu na nekoliko poglavlja: na područje kulturne i povijesne baštine, arheološki kontekst, konzervaciju spomenika kulture, znanstvena istraživanjima, pregled literature, foto dokumentaciju i drugo. Rad je osmišljen s namjerom pružanja kratkoga pregleda pisane povijesti srednjovjekovnoga grada Novoga Brda, zatim kratak pregled arheoloških istraživanja od samih početaka, tj. od šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća, pa sve do zadnjih godina nakon rata 1999. godine, koje je izvodio Arheološki Institut Kosova. U ovaj je rad uključen i doprinos arheoloških istraživanja autora ovoga rada na Kosovu, pogotovo nakon 1999. godine.

Na temelju dosadašnjih arheoloških istraživanja može se utvrditi da prvi tragovi kulturne baštine na teritoriju današnjega Kosova datiraju iz razdoblja ranoga neolitika, međutim, valja napomenuti da postoje i neki stariji nalazi, iz razdoblja paleolitika, no oni su zasad tek sporadični i potvrđeni nekolicinom slučajnih nalaza. Poznato je da su u neolitičkom razdoblju stvorena i drevna vjerovanja, koja su često prikazana na plastici i drugim artefaktima.

Početakom 17. stoljeća Osmansko Carstvo uništilo je nekoliko važnih strateških utvrda i naselja na teritoriju Kosova. Iz tih je utvrda i naselja koncentrirano stanovništvo u urbanim sredinama koja su rasla i razvijala se u značajne gradove kao što su Priština, Prizren, Vučitrn, Mitrovica i Peć. U 17. i 18. stoljeću započinje razvoj novih urbanih središta, poput Đakovice i Gnjilana. Ta su gradska središta bila karakterizirana koncentracijom trgovina u jednom kvartu,

koji su tvorili ulice i uličice, a većina obrta bila je sastavljena od tradicionalnih zanata, na tradiciji naslijeđenoj iz ranoga bizantskog razdoblja. Prema tom su modelu sagrađene stare gradske pijace koje predstavljaju najvrjednije primjerke urbanih kompleksa albanskih gradova tijekom osmanskoga perioda na Kosovu.

Od Balkanskih ratova, pa sve do Drugog svjetskog rata, kulturno nasljeđe Kosova nije imalo institucionalnu zaštitu. Tek 1947. osnovana je prva institucija za zaštitu spomenika kulture, Zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije u Beogradu, koji je preuzeo zaštitu spomenika i na Kosovu. S obzirom na to da je ta institucija bila pod nadzorom srbijanske vlade, kriteriji za zaštitu i proglašenje spomenicima kulture bili su jednostrani, odnosno zbrinuti su i stavljeni pod zaštitu države samo oni spomenici koji su smatrani srpskim nasljeđem, vjerski pravoslavni objekti i spomenici palim borcima i herojima iz Drugoga svjetskog rata srpske nacionalnosti. Godine 1949. osnovan je Zavod za zaštitu kulturnih dobara Kosova i Metohije koji je, također, jednostrano djelovao na zaštiti i evidenciji spomenika kulture. Tek uspostavom Autonomne pokrajine Kosovo 1974. izrađeni su zakoni i podzakonski akti kojima se zaštićuje kulturno nasljeđe u skladu s tada postojećim zakonima. Ukidanjem autonomije Kosova 1989. Godine, kosovsku kulturnu baštinu ponovo je počeo nadgledati Zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije. Tijekom nasilnih akcija na Kosovu izrađeni su brojni planovi i projekti zaštite pravoslavnih spomenika, srednjovjekovnih i komunističkih povijesnih spomenika koji su bili povezani s interesima Srbije na Kosovu. Tijekom rata 1998. – 1999. na Kosovu su uništeni mnogi spomenici, poput utvrda, crkava, tradicionalnih kuća i drugih objekata albanskoga kulturnog nasljeđa. U lipnju 1999., nakon završetka rata na Kosovu, cjelokupna dokumentacija spomenika kulture poslana je u Muzej grada Kruševca u Srbiji.

Izgradnja institucija na Kosovu ponovno je započela nakon rata 1998. – 1999. godine. Privremenom upravnom misijom Ujedinjenih naroda na Kosovu (UNMIK) osnovan je Odjel za kulturu, koji je djelovao do 2002. godine, kada je osnovano Ministarstvo kulture (MCYS). U to je vrijeme započela restauracija i sanacija mnogih spomenika kulture koji su stradali tijekom rata, a poduzete su i druge aktivnosti na polju kulturno-povijesne baštine.

Za povijesne utvrde na Kosovu još nije napravljena nijedna detaljna studija. Riječ je uglavnom o kasnosrednjovjekovnim utverdama od 12. pa sve do početka 20. stoljeća. Dosadašnja su istraživanja pokazala da teritorij današnjeg Kosova po stilu i arhitekturi utvrda ne zaostaje za ostalim zemljama u regiji kojoj pripada. Utvrde su građene na strateškim točkama, u blizini cesta i plodnih dolina, a osobito na mineralima bogatim područjima, poput onih u drevnoj Dardaniji.

Podatci o izgradnji utvrda na teritoriju Kosova nalaze se kod putopisaca koji su posjetili Kosovo i druge albanske krajeve. Primjerice Milan Rakić, srpski putopisac koji je posjetio albanske zemlje nakon istočne krize, u svojoj knjizi piše:

“Albanci imaju tradiciju za prošlost ovih prostora, poznati su po crkvama i utverdama, čak bi se moglo reći i da su vrlo dobro informirani o geografskim aspektima, jer su bili u stanju odgovoriti na uzroke njihovog iseljavanja s ovih područja.”

Područje je današnjega Kosova poznato kao područje mnogih utvrda i utvrđenih gradova. Najpoznatiji je monumentalni grad Novo Brdo koji je i tema ovoga rada.

I. GRAD NOVO BRDO TIJEKOM DARDANSKOG I SREDNJOVJEKOVNOG RAZDOBLJA

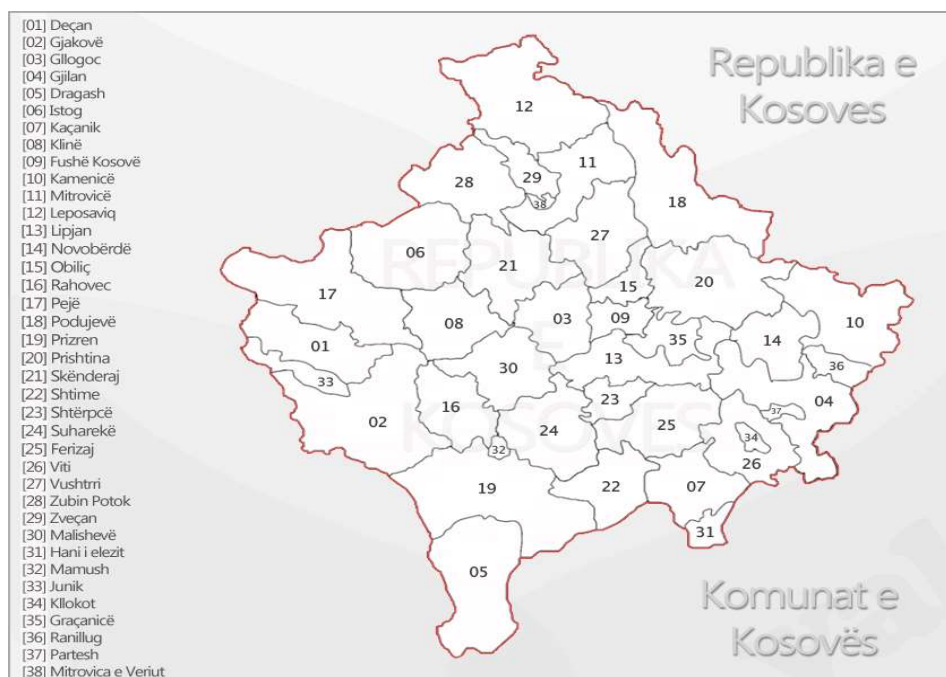
1. Novo Brdo u dardanskom razdoblju

Na novobrdskom položaju *Gumnishte* koji je smješten u blizini rudarske kolonije (*Kolonija*), na niskom i blagom brdu naspram visokih brda, nalaze se trgovi utvrđenoga dardanskog naselja. Utvrda koja je sačuvana u obliku zemljanih nasipa prati najvišu točku izohipse brežuljka, ovisno o položaju terena. Elipsastog je oblika i obuhvaća površinu od oko 4 h. Istraživanja provedena 1990., 2012. i 2014. pokazala su da je riječ o vrlo važnom naselju koje na osnovi pronađenih ulomaka keramike pripada 4. – 3. stoljeću prije Krista. S obzirom na to da se naselje prostire u blizini bogatih rudnika srebra i zlata, ne isključuje se mogućnost da je riječ o ilirskom gradu *Damastioni* koji se, kako navode antički izvori, upravo nalazio pored bogatih rudnika. Naselje je bilo utvrđeno obrambenim bedemima građenim u suhozidnoj tehnici. Važno je napomenuti da je na sjevernoj strani otkriven obrambeni zid u dužini oko 25 m i širini 1,60 m, koji je na svakih 3,90 m, s unutrašnje strane, bio ojačan kontraforima. Također, otkriveni su veliki kameni blokovi kojima su građeni stambeni i kulturni objekti. Od sitnih nalaza ističu se luksuzne vaze s crevenim figurama na crnoj pozadini, zatim ulomci amfora, terakota božice Higije i brončana glava meduze Gorgone.⁴

2. Novo Brdo u srednjem vijeku

Na istočnom dijelu Kosova, oko 35 km jugoistočno od Prištine, na lijevoj strani ceste Priština – Gjilan, nalaze se ostatci srednjovjekovnog grada Novo Brdo.

⁴ Database of Cultural Heritage of Kosovo, <https://dtk.rks-gov.net/> (pristupljeno: 13. 10. 2020.).

Karta. 1. Područje općine Novo Brdo unutar karte Kosova.

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, Novo Brdo s 33 okolna sela ima 9.729 stanovnika. Kao ruralni teritorij, Novo Brdo vrlo je atraktivno mjesto, što omogućuje njegov razvoj u mnogim dimenzijama. Glavne objekte kulturne baštine predstavljaju Gornji i Donji Grad opasani obrambenim bedemima i kulama, zatim predgrađe gdje se nalazi „katedrala“, nekoliko manjih jednobrodnih crkava i drugih kulturnih i stambenih objekata, industrijski objekti i okna rudokopa. Bogata flora i fauna omogućuje održiv gospodarski razvoj te općine.

Mnoga naselja na području Kosova imaju neprekinut kontinuitet od prapovijesnih vremena pa sve do srednjeg vijeka, a među takve spada i srednjovjekovni grad Novo Brdo. Bilo je to poznato gradsko, trgovačko i rudarsko središte.

U prapovijesti su Dardaci, a nakon njih i Rimljani, koristili bogate rudnike Novog Brda, dajući važnost proizvodnji metala, osobito srebra, zlata i olova. U kasnom srednjem vijeku Novo Brdo postaje jedan od najznačajnijih i najvećih gradova, ne samo na Kosovu, nego i u jugoistočnoj Europi.

U trgovačkom dokumentu iz 1326. godine izvješćuje se Dubrovnik (*Ragusa*) da je gradski punjač *Nuovo Monte* izvršio uplate i da ne ostaje ništa dužan. To je ujedno i prvi pisani dokument koji spominje Novo Brdo. Taj dokument ujedno dokazuje, između ostaloga, ekonomsko značenje

grada. U isto vrijeme to je i dokaz da grad odavno postoji.⁵ Prvi zapadni podatci za Novo Brdo dolaze iz Vatikana. Tako se u pismu pape Benedikta XI. upućenom Barskom nadbiskupu 1303. godine među katoličkim župama spominje i Novo Brdo. U drugom pismu pape Klementa VI. iz 7. siječnja 1346. godine upućenom Stefanu Dušana kralju Raške u svezi s uzurpacijama koje je taj učinio katoličkim crkvama, spominje se također Novo Brdo. Kao što proizlazi iz ovoga pisma, župna crkva Novog Brda bila je pod nadležnošću Kotorske biskupije.⁶ Nadalje, Novo Brdo kao utvrđeni srednjovjekovni grad spominje se i u raznim pisanim izvorima i pod raznim imenima. U latinskim izvorima spominje se pod imenom *Novus Mons*, u talijanskim izvorima pod imenom *Naua Mante*, *Nova Mante* ili *Monte Nova*. Prema B. Brockieru Saksonci su ga zvali *Nyeuberghe*, Bizantincima je bio poznat kao *Nobapurion* i *Nobaprodon*, Osmanlijama *Novabri*, *Yenidag*, *Novabirde* i *Novayerde*.⁷ Slavenski narodi ga zovu *Novo Brdo* (Konstantin Jiriček, Jovan Radonić, Skender Rizaj), sve u smislu „Nova planina“ (Skender Rizaj). Albanci ga danas zovu *Artana*. Svećenik iz Bara Marin Bici, koji je grad posjetio 1610., naziva ga *Nova planina*. Taj svećenik između ostalog ističe: “Ove oznake svjedoče o povijesnoj stvarnosti da su različiti narodi živjeli i djelovali u Novom Brdu, osim Albanaca (Arbërs), Mlečani, Dubrovčani, Nijemci (Sasi), Kotorani, Grci, Slaveni, Turci itd.”⁸

Tijekom 15. stoljeća u Novom Brdu uznapredovala je tehnologija koja je omogućila iskorištavanje i obradu plemenitih metala u velikim količinama. Za taj razvoj zasluga nedvojbeno pripada Saksoncima. Zahvaljujući rudnicima i povećanoj aktivnosti, Novo Brdo brzo je postao razvijeno rudarsko, trgovačko, zanatsko i proizvodno središte, pretvarajući se u važno raskrižje karavana i trgovačkih putova te jedno od najvećih središta europskih rudnika toga vremena. Tako je Novo Brdo postalo sinonimom razvijenoga centra. Vrhunac gospodarskoga i političkoga razvoja Novo Brdo doseglo je tijekom 14. i prve polovine 15. stoljeća. Tada postaje jedan od najvećih gradova jugoistočne Europe, s populacijom, kako neki navode, od oko 40.000 stanovnika, međutim, taj broj osporio je Rafael Hofman, direktor rudnika Novo Brdo, već 1890. godine.⁹ Kao

⁵ Jeriček & Radonić, 1979, str. 39.

⁶ Berisha, 2015, str. 457.

⁷ Drançolli, 1986, str. 72-73.

⁸ Boue, 2011, str. 122.

⁹ Jovanović, 2004, str. 14.

što su naprijed spomenuti, saksonski su rudari doprinijeli razvoju rudnika, lokalno stanovništvo, Mlečani, Židovi i Dubrovčani pridonijeli su trgovini. Kasnije su Saksonci svoju djelatnost preselili u Runik, a potom u vrlo bogato područje Kopaonika. Tijekom 14. i prve polovine 15. stoljeća podatci o Novom Brdu postaju sve popularniji ostavljajući iza sebe sve ostale rudnike na Balkanskom poluotoku. U mnogim rudnicima u i oko toga područja dobivano je olovo, a osobito srebro pomiješano sa zlatom, koji se naziva *gllama* ili *argentius gllama*. Slično drugim rudnicima u našoj zemlji, i u Novom Brdu Saksonci se postupno rasipaju, a podzemna imovina prelazi u ruke domorodaca.

Dubrovačka trgovačka knjiga iz 15 stoljeća osvjetljava pitanje tko je u to vrijeme bio vlasnik rudnika Novog Brda. Ta knjiga dokazuje da je velik broj stanovnika iz grada i okolice bio među vlasnicima rudnika i ujedno su se bavili rudarstvom, međutim, Saksonci su također igrali važnu ulogu u povijesti Novog Brda toga vremena. Razvili su rudarstvo i prilagodili je svojim metodama i iskustvu. Sudsku upravu na Novom Brdu provodilo je Vijeće 12 “purgaša” s knezom.¹⁰ Da bi se zaštitilo stanovništvo, sagrađena je i utvrda, jedna od najmoćnijih na Balkanskom poluotoku u srednjem vijeku. Francuz Bertrandon de la Broquiere kaže da su „ljudi koji su bili dobro informirani,” rekli da se u Novom Brdu dobiva više od 200.000 dukata zlata i srebra.¹¹

Razvoj rudarstva u srednjem vijeku također je povezan i s kovanjem novca. Kovnice su bile smještene na poznatim rudarskim nalazištima, najprije u Brskovu, a potom u Rudniku. Iz 1349. spominje se novac pod imenom *grossi de Novaberda*. Kovanje je novca nastavljeno i poslije pada Novog Brda pod Osmansko Carstvo. Iz vremena kneza Lazara sačuvan je i novčić *Novomonte moneta argentea – Conte Lasaro*.¹²

Početak 15. stoljeća osmanska vojska napada Novo Brdo. Zimi 1412. pokušao ga je osvojiti sultan Murat I., no njegov napad bio je neuspješan. Puno je opasniji bio napad sultana Murata II. 1427. godine, ali ni on ga nije uspio osvojiti. Dubrovčani koji su tamo bili također su sudjelovali u obrani Novog Brda. Kad su Turci 1439. preuzeli kontrolu nad cjelokupnim kosovskom područjem, Novo je Brdo bio jedini grad koji se dugo opirao. Tek je krajem srpnja 1441. prvi put pao u ruke Osmanlija, no 1444. godine vraćen je pod kontrolu mjesnoga

¹⁰ Zdravković & Jovanović, 1956, str. 256.

¹¹ Isto.

¹² Na istom mj.

stanovništva. Poteškoće i krize tih godina sigurno su se očitovale u rudarstvu. Ako uzmemo u obzir da je 1433. godine Novo Brdo doseglo prihod od 200.000 dukata, u 1455. godini došlo je do znatnoga smanjenja, na 120.000 dukata. To je razlika koja nesumnjivo odražava značajno smanjenje intenziteta rudarske aktivnosti na Novom Brdu.¹³ Tako je Novo Brdo nakon pada pod osmansku vlast izgubilo nekadašnje značenje, a stanovništvo postupno napušta grad.

3. Uloga i značaj Novog Brda u gospodarskom pogledu tijekom srednjega vijeka

Od svoga je osnutka Novo Brdo privlačilo pozornost stranih trgovaca. Osim što pronalazimo trgovce iz Kotora i drugih primorskih zemalja, kao važan čimbenik pojavljuje se i Dubrovačka Republika, odnosno njihova kolonija na tome području. Arhivski izvori također dokazuju da je Novo Brdo bilo veliko i važno središte. Mihajlo Dinić, koji je analizirao razvoj rukotvorina, ističe da dokaze o trgovačkim aktivnostima i zanatima razvijenim na Novom Brdu pruža knjiga Mikela Lukarija, ili kako ga on naziva Mihajlo Lukarević, iz dubrovačkoga arhiva.¹⁴ U knjizi Mikela Lukarija, između ostaloga, nalazimo podatke o vrstama zanata, broju radionica, uključujući imena obrtnika i njihovoj aktivnosti u radionicama grada Novog Brda i njegove okolice. U knjizi trgovca Mikela Lukarija koji je tridesetih godina 15. stoljeća živio na Novom Brdu i bio dubrovačkoga podrijetla, nalazimo i imena mnogih dužnika.¹⁵ Ondje nalazimo i imena mnogih krojača poput Brancha Bogdanouicha *sortor de Stouianouzi*, Radiza Stoianoucha i dr., zatim slijede kovači, *Milun fauro de Drasne*, *Vuchoic fauro de Hropsinzi*, draguljari, *Vladislau Paxiane horexede*, *Vitomir konj Chaletinzi*, a prisutni su i obučari, kožari, drvodjelje i mnogi drugi zanatlije koji dolaze iz predgrađa Novog Brda, ali i samoga grada.¹⁶ Prisutnost znatnoga broja obrtnika, kao i njihova podrijetla iz različitih područja, svjedoči o brzom razvoju Novoga Brda kao važnog rudarskoga, trgovačkoga i vjerskoga središta u srednjem vijeku.

Prema defteru iz 1455. godine u Novom Brdu bilo je 13 prilično naprednih zanata kao što su: kovači, krojači, srebrnari, obučari, metaloprerađivači, oštričari, pekari, mesari, oružari, stolari,

¹³ Zdravković & Jovanović, 1956, str. 247-249.

¹⁴ Dinić, 1964, str. 82-83.

¹⁵ Dinić, 1962, str. 83-85.

¹⁶ Dinić, 1962, str. 1, 39, 41, 43, 46, 48, 52, 62, 65, 69, 78, 82, 83.

građevinari, kožari itd., dok je nakon arheoloških istraživanja jasno da je bilo i lončara. Ti su zanatlije pripadali kršćanskim stanovnicima Novog Brda.¹⁷

Tablica koja opisuje broj obrtnika i njihovu raspodjelu u gradu Novog Brdo i njegovoj okolini (tablica 1) izgleda ovako:

Obrtnici	Novo Brdo	U okolici Novog Brda
Kovači	12	11
Krojači	14	6
Zlatari	4	4
Čizmari	5	3
Kožari	4	1
Mesari	5	-
Sedlari	2	-
Kapekrojači	2	-
Oružari	1	1
Lončari	-	1
Pekari	1	-
Zidari	1	-
Ljevači topova	1	-
Stolari	2	1
Ukupno	54	28

Tablica 1. Broj obrtnika u Novom Brdu (izvor: Mikel Lukari).

Novo Brdo je svojim zakonom o rudarstvu iz 1488., između ostaloga, podesilo ili nametnulo cijene zanatskih usluga u gradu, poput krojača, obućara, kovača, mesara ili stolara.¹⁸ Sljedeća tablica prikazuje obrtnike i njihov broj u knjižici iz 1455. godine (Tablica 2).

Vrsta zanata	Broj obrtnika
Ljvači topova	2

¹⁷ Kovačević, 1964, str. 529.

¹⁸ Kovačević, 1964, str. 530.

Oružari	1
Mačari	1
Lukari	1
Kovači	6
Stolari	6
Zidari	4
Ukupno	21

Tablica 2. Vrsta i broj obrtnika u Novom Brdu zabilježenih 1455. godine (izvor: Mikel Lukari).

U knjizi *Novo Brdo* objavljenoj 2004. godine u Beogradu na srpskom i engleskom jeziku objavila grupa autora, kada pišu o Gjonu Progoniju, kažu da je najpoznatiji draguljar koji je surađivao s Dubrovnikom, ali njegovo je ime napisano je kao Jovan Progonović, dok za Martina Segonija piše da je bio u srodstvu s Albancima jer je imao znanje albanske povijesti.¹⁹ Razumljivo je da to nije prvi napis u srpskoj historiografiji koji pokušava krivotvoriti njihova imena ili prisvojiti albanske ličnosti koje su ime ostavile u svjetskoj historiografiji. Na osnovi povijesnih podataka može se zaključiti da je većinsko stanovništvo toga grada i kraja Golaka (Galapa) bilo općenito albanskoga (arbanaškog) podrijetla. Na prisutnost Albanaca u tome vremenu pokazuje i zapis Milovana Radovanovića koji piše da je u 15. stoljeću u vrijeme, kada su Novim Brdom upravljali Milica i njezini sinovi, ministar financija bio Albanac Ivan Domenik.²⁰ Čak i u dubrovačkim dokumentima ima dokaza o albanskim obiteljima podrijetlom iz Novoga Brda. Takva je bila obitelj Kasica koja je živjela u Dubrovniku.²¹ Drugi autor, Mihajlo Lukar, piše da od 1432. do 1438. godine u Novom Brdu prema imenima ima i nekih građana koji su podrijetlom Albanci.²²

Grad Novo Brdo koji je u srednjem vijeku postao poznato rudarsko, trgovačko i kulturno središte, raznim je prometnicama bio povezan s drugim središtima u regiji. Jovan Cvijić²³ ističe

¹⁹ Jovanović, 2004, str. 50-54.

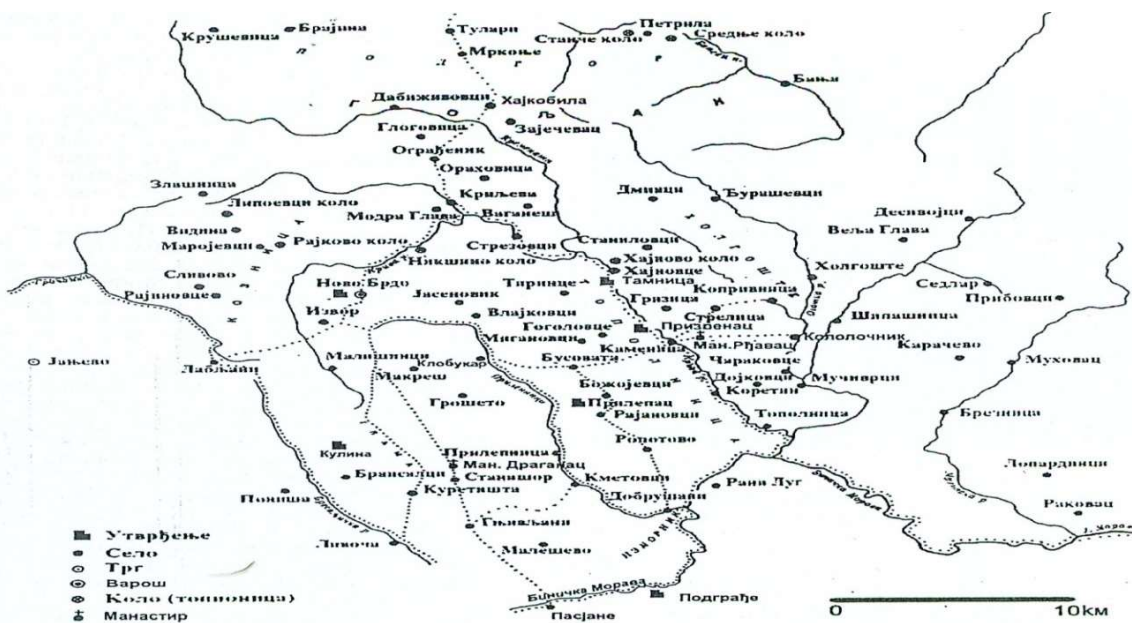
²⁰ Radović, 2005, str. 49.

²¹ Riza, 1982, str. 219.

²² Dinić, 1957, str. 37.

²³ Jovanović, 2004, str. 22.

neke stare prometne oznake koje povezuju Novo Brdo s drugim mjestima, poput puta od Vranja i Prištine do Novoga Brda, zatim ceste od Utrve do ljevaonice u Krivoj Reci, od Trnice do Novoga Brda. Tragovi srednjovjekovnih puteva mogu se vidjeti s južne strane Novoga Brda do stijene na kojoj se vadilo vapno. Svi snimci pokazuju da su ceste uglavnom bile određište tadašnjih brojnih karavana.²⁴ Prema Gavru Škrivaniću, ceste koje su se razgraničavale u Novom Brdu su sljedeće: put do Leskovca išao je kroz sela Krilevo, Hajkobile i Medvegja, a zatim je put nastavljaо за Niš prošавši kroz Mareca, Tullar i Medvedje. Put do Prištine išao je kroz Llabjan, Slivovo i Gračanicu. Od rijeke Mareci do Medvedja i danas su vidljivi tragovi stare ceste. Put kroz село Bostan i dolinu Prilepnice stigao je do Gnjlana i Binačke Morave. Tu cestu čuvala je utvrda Perlepnica.

Karta 2. Karta puta Milana Blagojevića 1982. godine (Izvor: *Novo Brdo*, 2004.).

U kristobuli koju je knez dao samostanu Ravanica 1380./1381. godine, u blizini Prilepnice, bila je cesta pod nazivom *Vranjska cesta* i *Cesta Saška*. Vranjska cesta vjerojatno je prolazila prijevom Koncula s istočne strane Gnjlana i stizala do Novoga Brda te se nastavljala do manastira Gračanica i Prištine. Prema Gavri Škrivaniću još je jedna cesta pod nazivom *Saška cesta* prolazila je kroz dolinu Binačke Morave i povezivala se istočno od ceste *Vranjske*, dok je sa zapada, negdje u blizini Uroševca, bila povezana s glavnom cestom koja je sa sjevera prolazila kroz Kosovo Polje

²⁴ Isto, str. 22.

i na jugu nastavljala prema gradu Skoplju.²⁵ Te ceste nisu dovoljno istražene, ali poznato je da su dvije ceste bile od velike važnosti u prometu karavana Novog Brda. Prema Atanasiju Uroševiću poznato je da je stara cesta zvana *Trgovačka cesta* iz Novog Brda prolazila kroz Kamenice, Strlicu, Kopernice i neka druga mjesta da bi stigla do Vranja. Druga je strana ceste prolazila kroz Kamenice do manastira Rđavac i Kololeča i bila je povezana s trgovačkom cestom koja se zvala *Vranjska cesta*²⁶ (Karta 1).

4. Pad i napuštanje grada Novog Brda

Najmoćnija utvrda na Kosovu po sustavu utvrđivanja bilo je Novo Brdo. Kao što je ranije spomenuto, važnost toga grada bila je povezana s proizvodnjom zlata i srebra još od antičkih vremena. Godine 1454., kada je sultan Mehmet II. započeo svoju opsadu, zaštitili su ga Albanaci (*Arbers*) koji su bili u službi Skanderbega. Sljedeće je godine grad napadnut svim osmanskim vojnim arsenalom. Opsada je trajala 40 dana, da bi on konačno pao u ruke osmanlijske vojske 1. lipnja 1455. godine.²⁷

Nakon pada grada-utvrde Novo Brdo ubijeni su njihovi najistaknutiji građani, mladi ljudi su odvedeni u janjičare, dok su žene uzimane kao zarobljenice. Turci su se zapravo potrudili zadržati rudarske resurse i rudare Novog Brda, osobito tijekom vladavine sultana Sulejmana Velikoga, ali broj je stanovnika stalno padao, sve do kraja 17. stoljeća, kada se rudarstvo potpuno ugasilo. Impozantna utvrda, brojne kuće i crkve u blizini i danas su dokazi da je Novo Brdo nekada bio atraktivan rudarski grad na Balkanskom poluotoku.²⁸

Osmansko je Carstvo od početka imalo veliki utjecaj na uništavanje i slabljenje grada Novoga Brda, osobito nakon Velikog bečkog rata 1699., kada je počelo masovno doseljavanje stanovnika širom zemlje.²⁹ Stoga se Novo Brdo iz većeg političkoga, ekonomskoga i kulturnoga centra pretvorilo u mali, nevažan centar.

²⁵ Jovanović, 2004, str. 22.

²⁶ Isto.

²⁷ Metais, 2006, str. 244.

²⁸ Isto, str. 248.

²⁹ Zdravković, & Jovanović, 1956, str. 248

²⁹ Isto.

O stanovništvu grada Novoga Brda izvještava poznati francuski znanstvenik Ami Boue (1794. – 1881.), koji kaže da “mali arnautski grad Novo” Brdo leži na vrhu 1.000-metarskoga grebena iznad prištinske ravnice.³⁰ Taj izvor argumentira etnički sastav grada Novo Brdo u kojem su očito dominirali lokalni Albanci.

Barski nadbiskup Marin Bici piše 1610. godine “da u ovoj zemlji (Novo Brdo) postoji 40 katoličkih (latinskih), 60 pravoslavnih i 100 turskih i židovskih kuća. Turci su je pretvorili u džamiju, lijepu i dragocjenu crkvu koja je imala prekrasne mozaike i arhitekturu. Katolici imaju vrlo veliku crkvu u gradu, koja može primiti 1000 duša.”³¹ Godine 1651. imamo podatke da stanovništvo katoličke općine Novo Brdo znatno opada. Navodi se ukupno 18 kuća sa 70 osoba. Godine 1664./1665. registrirano je 9 židovskih domova, ali prema turskom popisu stanovništva 142 kršćanske kuće registrirane su u 10 novobrdskih četvrti. Olga Zirojević nabraja na kraju 16. stoljeća 43 kršćanske četvrti u Novom Brdu, gdje spadaju i Židovi.³² Razvidno je da je grad pod osmanskom okupacijom pretrpio veliki pad gospodarskoga i urbanoga razvoja, pa je krajem 17. stoljeća izgubio i obilježja razvijenoga srednjovjekovnog europskog grada. Autohtono stanovništvo Novog Brda bilo je protjerano, asimilirano, a albansko kršćansko stanovništvo se smanjilo i jedva preživjelo. O tome svjedoči i Radovanovićeve knjiga koja navodi: “Katolička općina Novo Bordo bila je jako srušena i zato je u to vrijeme, 1651. godine, brojila samo 18 kuća sa 70 stanovnika.”³³ Potpuni je kolaps gradskoga gospodarstva doživljen u posljednjem desetljeću 17. te početkom 18. stoljeća.

³⁰ Boue, 2011, str. 122.

³¹ Isto, str. 201.

³² Radovanović, 2005, str. 49.

³³ Isto.

II. „KATEDRALA” NA NOVOM BRDU

1. Povijest „katedrale“

Kao dio aktivnosti na restauraciji i konzervaciji crkve koja se naziva katedralom Novog Brda poseban zadatak bio je pronaći ili istražiti pisane izvore o srednjovjekovnom gradu Novo Brdo općenito, a osobito o „katedrali“. Prve pisane izvore za „katedralu” u Novom Brdu nalazimo iz 1326. godine. Prema dosadašnjim izvorima „katedrala“ u Novom Brdu potječe iz 17. stoljeća. Ona se u pisanim izvorima spominje različitim imenima kao što su: Sveti Nikola, Sveta Petka, Sveta Marija, „katedrala“ Novog Brda itd. Datiranje „katedrale“ u 14. stoljeće kontroverzno je, kao i vrijeme nastanka grada Novo Brdo, jer postoje indicije da je ta građevina nastala i ranije, ali da je u 14. stoljeću proširena na postojeću veličinu. Prvi zapadni zapisi za Novo Brdo potječu iz Vatikana, iz 1303. godine. Naime, u pismu pape Benedikta XI. upućenom nadbiskupu u Baru spominju se katoličke župe u Novom Brdu.

Pismom pisanim 7. siječnja 1346. papa Klement VI. obraća se Stefanu Dušanu, raškom vladaru, zbog uzurpacije katoličkih crkava u Prizrenu, Novom Brdu itd. Kao što se može vidjeti iz toga pisma, župna crkva u Novom Brdu u to je vrijeme bila u nadležnosti Kotorske biskupije.³⁴ Jedna od najranijih dostupnih isprava koja govori o novobrdskoj crkvi jest oporuka Dubrovčanina Marina De Tomasina napisana u Novom Brdu 22. studenoga 1369. Ona pruža opsežne podatke o novobrdskoj crkvi. Tomasino prema toj darovnici ostavlja crkvi u Novom Brdu za misu 1 libar srebra, dok za one koji vode grešnike u crkvu ostavlja 1 groš, a za samu novobrdsku crkvu (*eclesia de Noua Berda*) 100 perpera, no ne navodi ime crkve.³⁵

Iz župe Novo Brdo također znamo imena nekih svećenika koji su služili u tom gradu. Samo je za jednoga sigurno da je bio Saksonac, a on je župnik *Don Parcusquondam Pauli Theotonocus*

³⁴ Berisha, 2017, str. 457.

³⁵ Isto, str. 458.

1421. – 1422.).³⁶ Zatim dolazi župnik Nikašin od Novog Brda, brat Martina Vrla.³⁷ Kasnije su došli brojni albanski katolički župnici poput Johannisa Albanensisa,³⁸ prezbiter *Ginus filius Georgii de Nouaberda*,³⁹ *dominus Marchus Caput Apis*.⁴⁰ Između 1398. i 1402. Novo Brdo predstavlja svećenik po imenu *Don John*, koji je poznat kao prosvjednik protiv Milice i njezinih sinova, za kojeg K. Jireček tvrdi da nije “ni Dubrovčanin, ni Kotoranin, već prije Tivačanin ili Arbanas”.⁴¹ Stanovnik Novoga Brda Dominik, koji je obolio od kuge dok se oporavljao u bolnici crkve Svete Marije u Novom Brdu (*Santa Maria St. Noua Monte*), ostavio je oporuku u kojoj se kaže da je napisao brat Valerio iz Novog Brda, koji je iz dominikanskog reda, a spominju se i župnici Nikola i Pal.⁴² Oporuka bolesnika počinje ovako: “Ja Dominik, nalazim se bolestan pored crkve Svete Marije”⁴³. U nastavku spominje svoje aktivnosti i angažman majstora Valeriosa kojega za dušu obvezuje na hodočašće u Jeruzalem, nagradivši ga s 50 dukata. Između ostaloga spominje sluškinju u toj bolnici po imenu Lucia, koja je bila sluškinja majstoru Valeriu. Također, u testamentu se spominju brojne nagrade koje je dodijelio.⁴⁴ O tome pišu i drugi autori koji ga zovu Ivanom Dominikom, koji je prvobitno bio svećenik (iz Bara), a zatim je služio kao *poteste* ili “ministar financija” Milici i njezinim sinovima, koji je bio i *arberor*, te tako znamo da je riječ o istoj osobi.⁴⁵ *Arberor* su bili i don Gjergj Gega i Nikola Progoni, zatim don *Nikola de Tanus de Nouamonte* ili *Nikolle Tani*.⁴⁶ Te su ličnosti samo nekolicina od velikoga broja osoba koje su služile u crkvama na Novom Brdu.

³⁶ Berisha, 2017, str. 458.

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ Berisha, 2017, str. 458.

⁴⁰ Isto, str. 458-459.

⁴¹ Isto, str. 459.

⁴² Isto, str. 464.

⁴³ Isto, str. 464 - 465.

⁴⁴ Berisha, 2017, str. 464-465.

⁴⁵ Radovanović, 2005, str. 49.

⁴⁶ Berisha, 2017, str. 459.

Prema tadašnjim dokumentima samo je jedan župnik upravljao župom, ali imao je svoje pomoćnike *eius socci*, njih trojicu ili četvoricu. U gradu Novom Brdu nekoliko se puta susrećemo i s Dominikancima.⁴⁷

Arhivski dokumenti upućuju nas i na neke javne zgrade u Novom Brdu, poput bolnica, carinarnica i kovnica novca, čiji tragovi do sada nisu potvrđeni. Spominje se i bolnica kao ustanova kojom upravlja Katolička Crkva, a koja se velikim dijelom financirala donacijama lokalnih donatora i Dubrovčana. Ta se bolnica koristila kao dom za ozdravljenje i smještaj siromašnih građana. Jedan od donatora poznat nam je iz dokumenata pod imenom Pal Siokjević, koji je poklonio određeni iznos “alo spedral u Nouamonte paro I Oschorussa fossa ale glame”. Tada su župnik i četiri kapelana „katedrale“ sv. Nikole u Novom Brdu dobili donaciju za crkvenu bolnicu od Dubrovčanina Milovca Radosalića u iznosu od 10 dukata.⁴⁸

Postoji mnogo više zapisa o vjerskom životu i crkvenoj organizaciji župe u Novom Brdu nego o drugim župama na srednjovjekovnome Kosovu. Podatci uglavnom dolaze iz sudskih sporova i raznih oporuka, što nam omogućava iznošenje više činjenica o crkvama i svećenstvu toga kraja. Zahvaljujući tim dokumentima saznajemo o velikom broju katoličkih svećenika, iako ponekad samo po imenima i malim bilješkama ili ponekad samo po njihovom ukupnom broju. U testamentu Pala Skoča navodi se, primjerice, crkva svetoga Nikole u Novom Brdu, koja je između ostalih i najčešće spomenuta crkva u testamentu. Dotični je donator ostavio dvije srebrne knjige spomenutoj crkvi, s naredbom da se dar potroši na izgradnju zida. U oporuci se dalje navodi: “župniku Novog Brda ostavljam 6 drahmi, dok don Dominiku ostavljam srebrnu knjigu”⁴⁹. Pal je čak ostavio sredstva da se pošalju svećeniku u Rim, za svoju dušu. Na kraju testamenta Pal je zatražio da tijekom podjele njegovih darova trojici svećenika treba dati tri srebrne knjige. Njegova oporuka također pokazuje da na Novom Brdu ima više svećenika. On ih broji pet koji su pripadali crkvi svetoga Nikole. Sljedeći tekst govori o činjenicama koje svjedoče o crkvi svetoga Nikole: Nicola u Novom Brdu ostavlja prvo 6 achutzina “a chezi apezcho folo, dok bolnici u Novom Brdu ostavlja paro uno Aoschvisi fosa ale glame”.⁵⁰ Postoje i neke darovnice i spisi svećenika koji kontinuirano dokumentiraju postojanje te crkve (sv. Nikole), ali i aktivnosti u crkvi i oko nje. Osim

⁴⁷ Isto, str. 461.

⁴⁸ Berisha, 2017, str. 461.

⁴⁹ Isto, str. 462-463.

⁵⁰ Isto, str. 462-463.

crkve i aktivnosti svećenika, postoje i zapisi o bolnici koja je djelovala u okviru „katedrale“, a koja je opisana u njezinoj blizini.⁵¹ Te bilješke i informacije napisane kroz različita razdoblja potvrđuju djelovanja crkve, bolnice, kao i svećenstva, trgovaca i raznih ličnosti, te su od osobitoga značenja za studije srednjovjekovnoga razdoblja na Kosovu. Među znanstvenicima rimokatoličke vjere bio je i Martin Segoni, čije je zapise osvijetlio talijanski bizantolog Agostino Perduzi,⁵² a u novije vrijeme razradio i objavio Sima Ćirković.

Otac Martina Segona, Ivan Segoni, bio je primorski kršćanin, vjerojatno Arbanas, jer je Martin Segoni bio vrlo zainteresiran za povijest Albanaca.⁵³ Studirao je u Padovi i doktorirao kanonsko pravo 1475. godine. Prema izvorima, Martin Segoni služio je kao katolički svećenik u tzv. crkvi *Sase*, koja se nalazila na Donjem trgu, nedaleko od „katedrale“ Novoga Brda. Potom je služio kao biskup u Ulcinju, od 1482. do 1485., kada je i umro. Agostino Perduzi ističe da su zemljopisni opisi Martina Segona poznati vrlo rano, već 1522. kada su objavljeni pod naslovom *Quibus itineribus Turci sint aggrediendi (Putevi odakle napadati Turke)*, ali te se bilješke pojavljuju pod imenom *Felix Pentanqina* kod poznatog humanista, diplomata i kaligrafa iz Dubrovnika, koji se kasnije otkriva kao plagijator djela Martina Segona.⁵⁴ Djela Martina Segona sačuvana su djelomično, izvorno na latinskome jeziku.⁵⁵ Neke je spise Segonija na talijanski jezik preveo autor Serafino Raci (Kotor, 1589.), dok su neki spisi poznati samo na temelju naslova. Serafino Raci ističe da je Martin Segoni podrijetlom iz Novoga Brda, a piše i o spisima Segonija, o potencijalnim mjestima i načinima na koje bi mogli Turci biti napadnuti, kao i o područjima Dalmacije koja su napadnuta od barbara,⁵⁶ *Tractatus de provisione Hydranti et de oedine militum turci et eius origine (Ugovor o pružanju ograničenja Turcima i njihovo podrijetlo)*, 1481. – 1482. Oba djela su sačuvana, a na talijanski jezik preveo ih je Serafino.⁵⁷ Između ostaloga sačuvano je i djelo *Dell' origine della milizia e dellicostumi de I Turchi (Podrijetlo turskih vojnika i tradicije*

⁵¹ Isto, str. 465.

⁵² Jovanović, Ćirković, E. Zečević, Ivanišević, Radić, 2004, str. 54.

⁵³ Jovanović, 2004, str. 54.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Jovanović, 2004, str. 54-56.

⁵⁷ Isto, str. 56.

Turaka).⁵⁸ Treba napomenuti da su pored Segona o tragovima civilizacije i kulture u Novom Brdu pisali i drugi arbanaški humanisti tijekom 15. stoljeća, kao Gjon Vaji, Gjon Iniazi, Valerio Novoberdasi, Gjon Progoni, Konstatin Mihajli i mnogi drugi,⁵⁹ koji također svjedoče o prisutnosti Arbanasa u gornjim dijelovima društva u to vrijeme na Novom Brdu. Treba napomenuti da su Martin Segoni i Konstantin Mihajli prvi humanisti koji su objavili prve spise o našem nacionalnom heroju Georgu Kastriotu Skanderbegu.

Pored etničke pripadnosti Arbanasa koja je bila dominantna u ovoj regiji, bilo je i pripadnika drugih etničkih zajednica, a među ostalim nalazimo i popise židovskoga stanovništva. Prema M. Alvarezu, nakon Kosovske bitke 1389. godine, sultan Bajazit I. smjestio je neke Židove u Prizren i Novo Brdo.⁶⁰ Na turskom defteru za Sandžak Vučitrn, nastalom 1526. godine, registrirana je skupina Židova iz 6 kuća na Novom Brdu. Te Židove spominje i putopisac 17. Stoljeća, Michel Febu, a Jacob Betzoko u 16. stoljeću opisuje ih kao trgovce i zajmodavace na ovim prostorima. Židovi Novoga Brda spominju se do 1610. godine, kada su se preselili iz toga središta zbog pada trgovačke i rudarske važnosti grada.⁶¹ Gdje god su se nastanili, oni su se razlikovali po etničkim i vjerskim osobinama. U srednjem su vijeku bili poznati po svojim vještinama kao trgovci, poduzetnici, savjetnici i administratori. Njihov se broj povećao na albanskim teritorijima, osobito nakon njihova protjerivanja iz Mađarske 1360. Još je jedan val Židova, Aškenazi, došao 1470. godine iz središnje i sjeveroistočne Europe, a nakon protjerivanja iz Španjolske i Portugala 1492. godine. Sefardski Židovi (govornici španjolskoga) preplavili su ta područja, nadmašivši broj židova Romaniota.⁶² Godine 1568. dolazi do nove migracije Židova *Marana* (kristijaniziranih), koji su došli iz Italije, južne Francuske i Portugala i nastanili se u najrazvijenijim gradovima Balkana. Prema popisu stanovništva iz 1498./1499. u Novome Brdu židovska je zajednica brojala šest obitelji, a neki od njih bili su kovači novca. Također, imali su i svoje škole i knjižnice.⁶³ Iz tih škola izašli su obrazovani ljudi kao liječnici, savjetnici, financijeri,

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Drançolli, 1994.

⁶⁰ Namani, 2007, str. 93.

⁶¹ Isto.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

istaknuti trgovci i dr.⁶⁴ Osim Židova i drugih zajednica, i Arbanasi su izašli obrazovani iz novobrdskih škola, a svoj doprinos kulturi i obrazovanju dali su u značajnim primorskim gradovima.

Novo Brdo kao uspješan rudarski i trgovački grad s prosperitetnim vjerskim životom, u svojoj unutrašnjosti i na periferiji, imalo je nekoliko crkava koje su pripadale različitim vremenima. Od tih crkava najveća je nesumnjivo bila „katedrala“ nazvana „Katolička katedrala“, posvećena zaštitniku toga grada, svetom Nikoli. „Katedrala“ je smještena sjeveroistočno od Tvrđave, a prema stilu gradnje pripada romaničkom stilu. Stvarne dimenzije te crkve ne pripadaju veličini koju je imala prije 14. stoljeća. O tome svjedoče prva arheološka iskopavanja provedena tijekom 1956. i 1957. godine kojima je utvrđeno da se prije njezine izgradnje tamo nalazila mala crkva sa starim srednjovjekovnim grobovima.⁶⁵ Kasnije su Dubrovčani na mjestu te crkve sagradili „katedralu“, podignuvši je metar iznad zidova stare crkve. Jedno je vrijeme ta crkva bila važno crkveno središte ili možda čak sjedište biskupije.⁶⁶ Nakon što je Osmansko Carstvo osvojilo grad 1455. godine mnogi su objekti oštećeni, uništeni ili pretvoreni u kultne objekte muslimanske vjere. „Katedrala“ svetoga Nikole 1466. godine pretvorena je u džamiju, uz dodatak minareta.⁶⁷ Smatra se da je pod dodan kasnije, u 17. ili 18. stoljeću. Što se tiče problema oko crkvene nadležnosti, kao i u ostalim dijelovima Kosova, Novo je Brdo jedno vrijeme bilo pod nadležnošću Kotorske biskupije, čak i nakon odvajanja Kotora od sastavnoga dijela srednjovjekovne Raške. O tome svjedoči dopis pape Klementa VI. iz 1346. godine, iz kojeg je vidljivo da je, između ostaloga, župa Novo Brdo bila pod nadležnošću kotorske biskupije.⁶⁸ Nakon prvog napada despotata godine 1439., barski nadbiskup zamijenio je kotorskog biskupa u upravljanju župama ovih krajeva. God. 1458. papa Pio II. spominje da crkva sv. Nikole i sv. Marije u Novom Brdu pripadaju Barskoj nadbiskupiji.⁶⁹ Nadležnost nad crkvenim ustrojstvom Novoga Brda bilo je izuzetno važno, pa je to pitanje stvaralo i antagonizam između Kotorske biskupije i Barske nadbiskupije. Iz tih podataka saznajemo i o crkvama, njihovim imenima, lokaciji, broju i svećenstvu, ali i o situaciji u ranim

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Berisha, 2017, str. 465.

⁶⁶ Radi te pretpostavke crkva se naziva i katedralom, pa ga i ja koristim u ovom radu.

⁶⁷ Isto, str. 466.

⁶⁸ Berisha, 2017, str. 468.

⁶⁹ Isto.

godinama osmanske vladavine. Jedan je od tih dokumenata koji nam pružaju opsežnije znanstvene podatke o rimokatoličkoj župi na srednjovjekovnom Novom Brdu i prošlosti toga grada s kraja 14. i početka 15. stoljeća pismo pape Urbana VI. kotorskom biskupu od 8. veljače 1381. godine. To pismo, koje se nalazi u arhivu HAZU-a u Zagrebu, nedavno je objavio i istraživač Miljan Gogić.⁷⁰ Sadržaj pisma je podrška pape Urbana VI. rektoru, župniku crkve Svete Marije, a odnosi se na novoosnovanu crkvu Svetog Nikole u Tvrđavi. Novo Brdo administrativno podržava i Kotorska biskupija. Spomenuto papinsko pismo pomaže i u određivanju položaja crkava na Novom Brdu. Crkva svetoga Nikole koja se spominje u dokumentima Državnog arhiva u Dubrovniku (osobito u oporukama) ista je crkva koju je spomenuo papa Urban VI. Prema pismu, to je crkva koja se nalazi unutar zidina Tvrđave.⁷¹ Treba imati na umu da je riječ o crkvi s oštećenim krovom koju spominje Marin Bolica, a za koju Gjergj Bardhi kaže da je pod Tvrđavom.

Poznata se crkva svete Marije nalazila izvan utvrda, na Donjem trgu, kako je to jasno navedeno u izvorima (*Santa Maria u Novomonte di Dogni Targ*), na udaljenosti, prema pismu pape Urbana VI, oko dvije milje od utvrde. Ta je crkva danas poznata kao *Saška Crkva* i nalazi se u selu Bostane. Graditelji crkve sv. Nikole na Tvrđavi bili su Kotorani, za nju se vjeruje da je izgrađena u osmom desetljeću 14. stoljeća. S obzirom na to da je Papa naziva kapelicom, sigurno je bila malih dimenzija, u skućenom prostoru unutar gradskih zidina.⁷² Papino pismo od 27. svibnja 1422. za crkve sv. Marije i sv. Nikole kaže da su pod nadležnošću Barske nadbiskupije (*Plebania antibabarensis*).⁷³ Iduće, 1423. godine, potpisan je mir između Mletačke Republike i despota Raške Stefana Lazarevića na temelju kojega je položaj Kotora ojačan kao teritorij Venecije.⁷⁴ Kad su sigurnosni uvjeti za obavljanje redovitih redovničkih službi u crkvi svete Marije u Novom Brdu postali teški, jedan je stanovnik Kotora odlučio u Novom Brdu, unutar gradskih zidina, izgraditi novu crkvu posvećenu sv. Nikoli. Važno je napomenuti da su, unatoč poteškoćama, u Novom Brdu, konkretno u „katedrali“ sv. Nikole, služili svećenici iz različitih gradova i područja kroz različita razdoblja, samo da bi omogućili opstanak vjerskih aktivnosti na Novom Brdu, često uz intervenciju i ovlaštenje samoga pape. Tako Papa Bonifacije IX. 1390. godine, nakon smrti

⁷⁰ Isto, str. 469.

⁷¹ Berisha, 2017, str. 470.

⁷² Isto, str. 470-471.

⁷³ Isto, str. 471.

⁷⁴ Berisha, 2017, str. 471.

svećenika Marka de Polata, naglašavajući pripadnost crkve Kotorskoj biskupiji, ovlašćuje dubrovačkoga nadbiskupa da dovede svećenika Pal Metalicu iz Drača na službu u crkvu sv. Nikole u Novom Brdu.⁷⁵ U drugom dubrovačkom dokumentu spominje se Nikola de Vico kao svećenik u Kotorskoj biskupiji.⁷⁶ Isti je papa 1395. godine povjerio Paulu Scuri (*Paulus Scura*), također svećeniku iz Drača, crkvu sv. Nikole na Novom Brdu.⁷⁷

Crkve svete Marije i crkvu svetoga Nikole vidimo kasnije sjedinjenu pod jednom rektorom, a tako je bilo i nakon pada Novog Brda u ruke osmanskih osvajača (1455.). Prema onodobnim bilješkama, uključujući Konstantinove opise iz Ostrovice, uništene su i druge crkve u gradu i njegovoj okolici.⁷⁸

Među poznatim ličnostima koje su boravile u Novom Brdu bio je i skopski nadbiskup Andrea Bogdani, ujak albanskog pisca Pjetera Bogdanija. Osobit doprinos za vjerski život Kosova dao je upravo Pjeter Bogdani (1630. – 1689.), rođen u Guru kod Hasa, u prizrenskom okrugu. Doktorirao je u Rimu 1656. godine. Bio je jedan od najvažnijih katoličkih administratora i misionara, biskup u Skadru, upravitelj nadbiskupije u Baru i skopski nadbiskup. Bogdani je postao jedan od glavnih vođa stanovništva za vrijeme ustanka protiv Osmanskoga Carstva, koji se odvijao u razdoblju od 1689. do 1690. pod vodstvom austrijskog generala Piccolominija.⁷⁹ Treba napomenuti da je bilo mnogo drugih ličnosti koje su u mnogim dimenzijama nesumnjivo igrale važnu ulogu u razvoju srednjovjekovnoga grada Novog Brda. „Katedrala“ u Novom Brdu nesumnjivo predstavlja glavni katolički objekt u Novom Brdu.

Među istraživačima koji su ostavili bilješke i dokumente o povijesti „katedrale“ na Novom Brdu bio je direktor rudnika Novo Brdo Rafael Hofman tijekom 1890. godine. Njegovi su podatci izašli tri godine kasnije u obliku izvještaja.⁸⁰ Važan dokument koji je ostavio bila je i karta koja prikazuje Novo Brdo s okolicom (Karta 1). On također opisuje grad Novo Brdo s utvrdom kao glavnom građevinom koja se nalazi na Malom Brdu. Između ostaloga piše da je 1685. godine u utvrdi bilo 40 janjičara, da je u blizini tvrđave bilo oko 15 kuća, nastanjenih „albanskim Turcima“,

⁷⁵ Isto, str. 474.

⁷⁶ Isto.

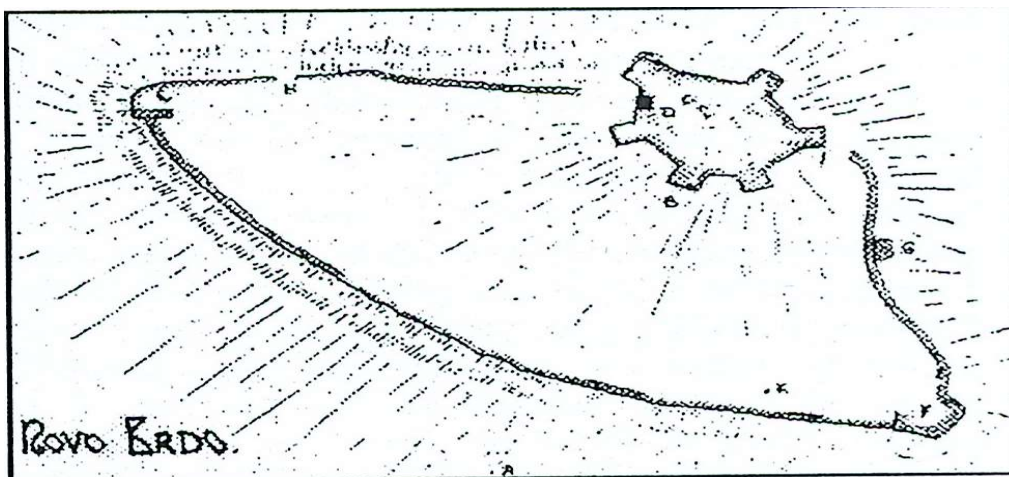
⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Berisha, 2017, str. 475-476.

⁷⁹ Radovanović, 2005, str. 67-69.

⁸⁰ Jovanović, 2004, str. 14.

zatim prikazuje mnoge ostatke grada koji su sada gotovo uništeni. Spominje i temelje „katedrale“ u Novom Brdu i njezine propale stupove, što opisuje kao ruševine crkve (*Kirchen Ruinen*). Drugi istraživač koji je također pisao o Novom Brdu bio je geograf Jovan Cvijić (1865. – 1927.) koji se bavio i geologijom, antropologijom, poviješću itd., a osim informacija o gradu ostavio nam je i kartu s prikazom grada. Ta karta, iako prilično amaterska, nesumnjivo služi kao dokument kasnijim znanstvenicima i istraživačima, poput Đorđa Boškovića koji 1939. godine crta temelje utvrde Novog Brda u razmjeru 1:1000.⁸¹ Tijekom 1952. i 1953. godine, s početkom arheoloških iskopavanja, geodetske snimke napravio je i Miroslav Nikolić. Te je podatke kasnije nadopunio Đorđe Bošković, koji predstavlja neke od kamenih kolnika kao ostatke cesta u gradu i naseljima oko Novog Brda.⁸² Takve su ceste povezivale grad Novo Brdo s drugim središtima (Karta 2).⁸³

План 1. Основа тврђаве (Ђ. Бошковић, 1939)

Plan 1. Fortress plan (Đ. Bošković, 1939)

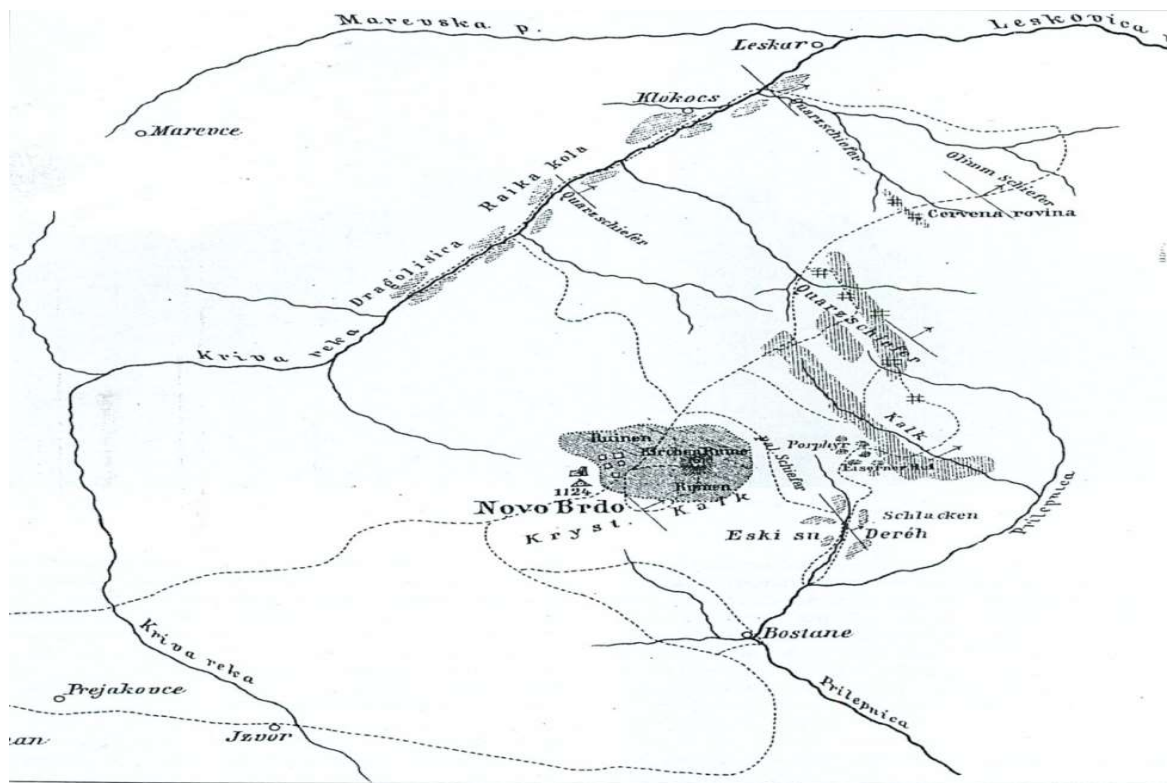
Plan 1. Plan tvrđave, autor Đ. Bošković, 1939.

(izvor: V. S. Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 18).

⁸¹ Isto, str. 18.

⁸² Jovanović, 2004, str. 20.

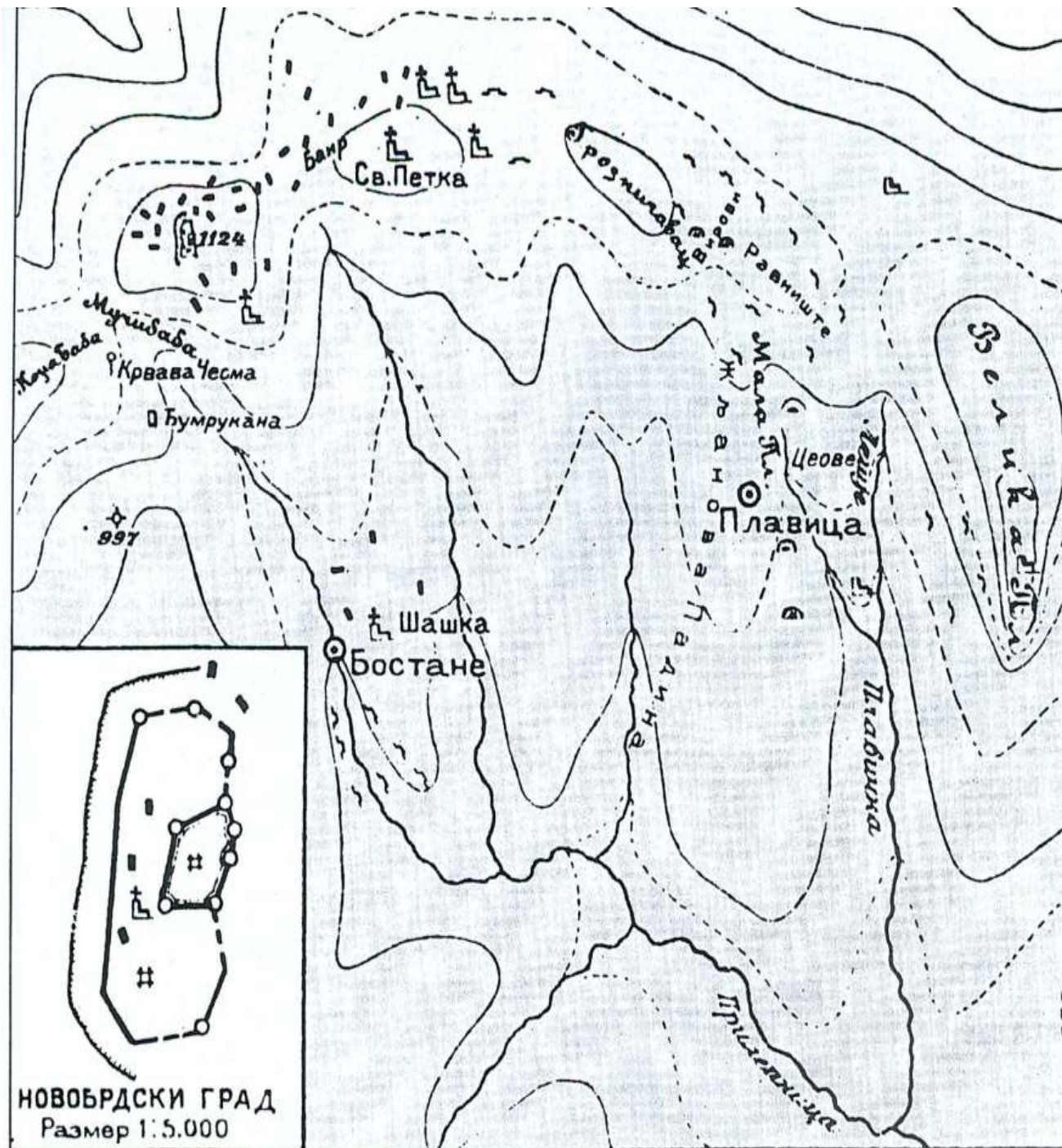
⁸³ Isto, str. 24.

рѣта 1. Ново Брдо и околина (Р. Хофман, 1893)

Map 1. Novo Brdo and the surroundings (R. Hoffmann, 1893)

Karta 3. (Rafael Hoffmann, 1893.).
 (izvor: V. S. Jovanović, Novo Brdo, 2004, str.16).

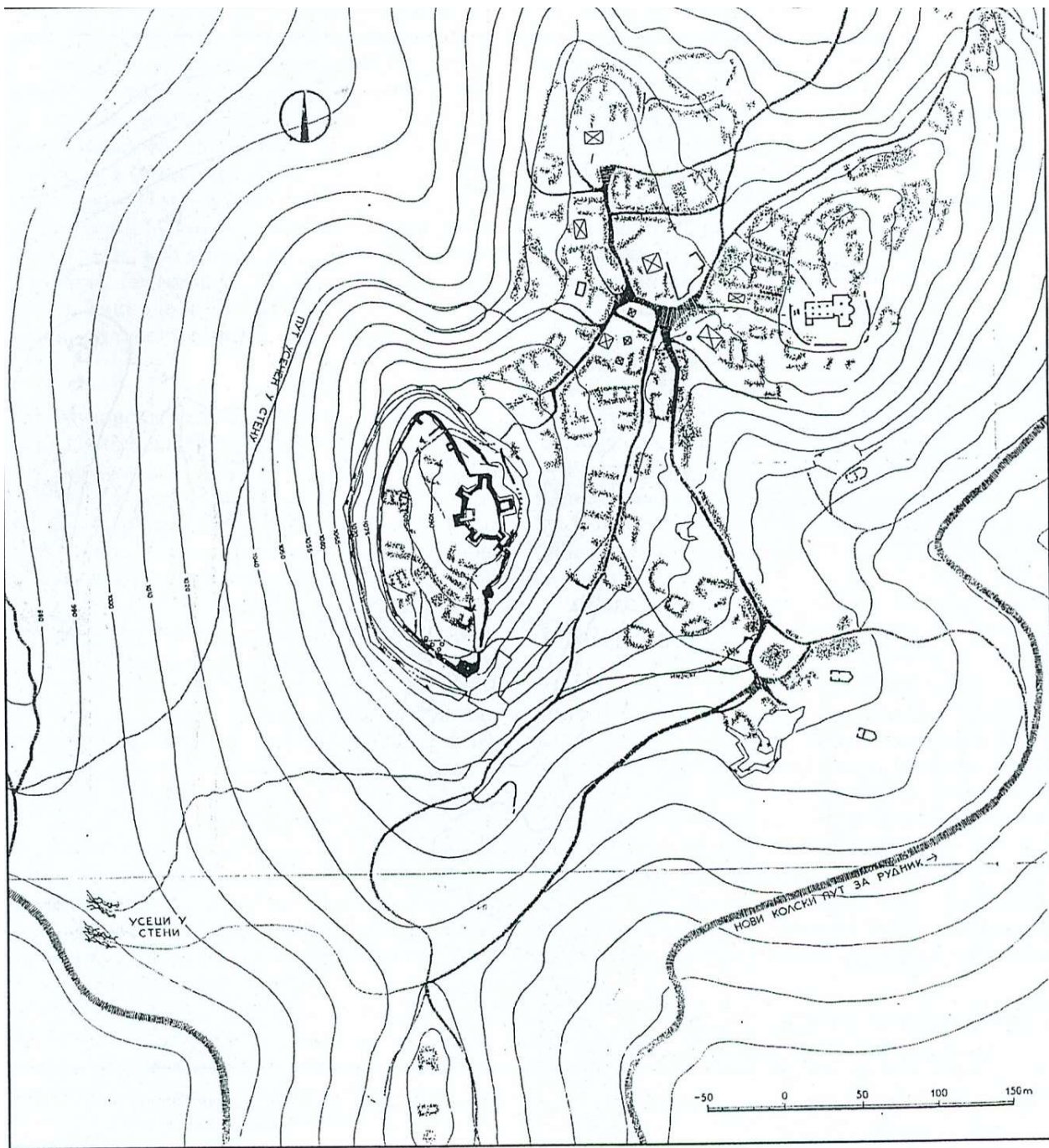

Скица 1. Ново Брдо и околина (Ј. Цвијић, 1911)

Sketch 1. Novo Brdo and the surroundings (J. Cvijić, 1911)

Skica 1. (Jovan Cvijić, 1911.).

(izvor: V. S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 19).

План 2. Ново Брдо, ситуациони план (М. Николић, 1952–1953; Ђ. Бошковић, 1974)

Plan 2. Novo Brdo, situation plan (M. Nikolić, 1952–1953; Đ. Bošković, 1974)

Plan 2. Novo Brdo, 1952. – 1953, M. Nikolić, Đ. Bošković, 1974.

(V. S. Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 20).

*Сл. 5. Ново Брдо, остаци пута усеченог у стену
(Ђ. Бошковић, 1974)*

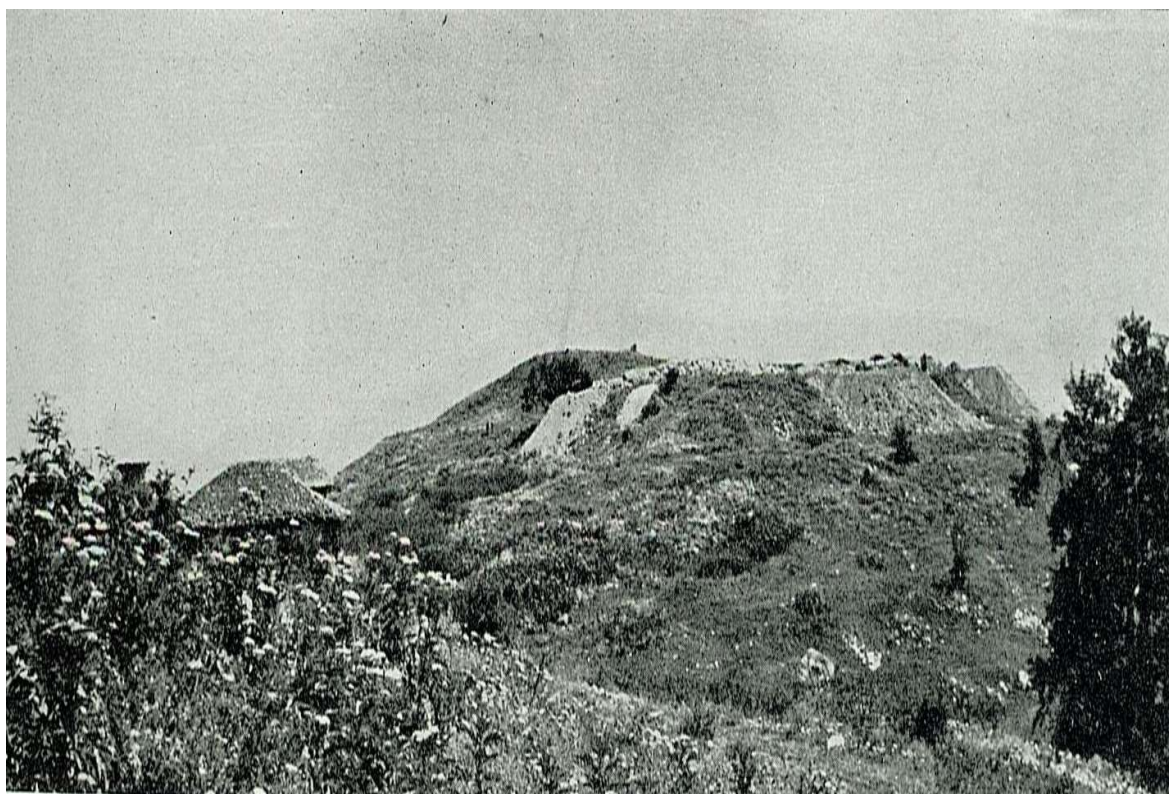
*Fig. 5. Novo Brdo, remains of the road carved into the
rock (Ђ. Bošković, 1974)*

**Sl. 1. Dijelovi ceste (kaldrma), Ђ. Bošković, 1974.,
(izvor: V. S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 21).**

U nastavku kronološki slijede aktivnosti i istraživanja tijekom godina vezana uz “katedralu” koja predstavlja najluksuzniji objekt ikad otkriven u gradu Novo Brdo.

2. Arheološka iskopavanja „katedrale“ na Novom Brdu 1956. godine

Tijekom ljeta 1956. godine izvršena su prva arheološka iskopavanja „katedrale“ na Novom Brdu. Istraživanje je provela ekipa Arheološkoga instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) pod vodstvom Ivana Zdravkovića, arhitekta, Milice Šimić, arhitektice i znanstvene suradnice Saveznog zavoda za očuvanje spomenika, Vojislava Jovanovića, povjesničara umjetnosti, Dušana Tasića, povjesničara umjetnosti arhitekture, Miroslava Vukadinovića, absolventa arhitekture i Jovana Petrović, studenta arheologije.⁸⁴ Ta je ekipa uspjela provesti neke početne faze istraživanja katedralnog asklopa uklanjanjem vegetacije i nasipa nanesenih tijekom godina.

Sl. 2. Pogled na “katedralu” s jugozapada, fotografija iz 1956.

⁸⁴ Zdravković, 1958, str. 349-357.

(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1958, str. 349).

Sl. 3. Pogled nakon nekoliko dana čišćenja terena 1956. god.

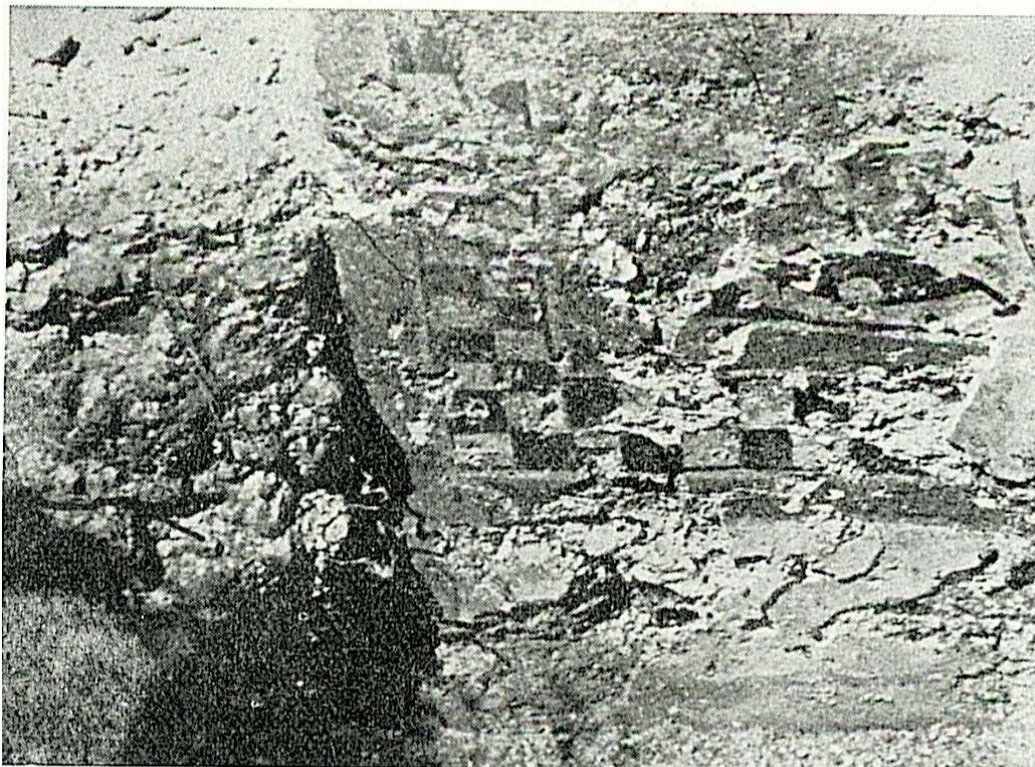
(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1958, str. 350)

Sl. 4. Pogled na katedralu iznutra.

(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1958, str. 352).

Tijekom radova na sjeveroistočnoj strani u maloj apsidi pojavile su se freske u lošem stanju.

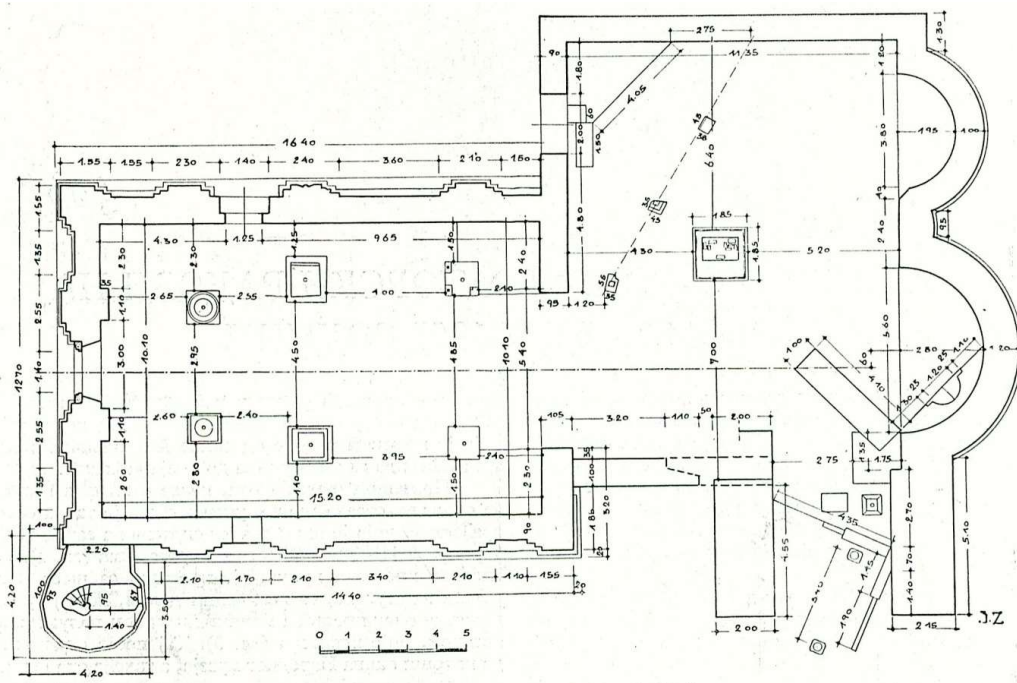

Sl. 5. Dijelovi freske u maloj apsidi, sjeveroistočna strana
(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1958, str. 249).

3. Istraživanja i konzervatorske intervencije na „katedrali“ u Novom brdu 1957. godine

Nakon intervencije 1956. godine, radovi su se nastavili 1957. godine. Uklonivši preostale slojeve, otvorio se i novi pogled na “katedralu”. Posao je obavila ista ekipa kao i 1956. godine. Osim istraživanja izvršena je i konzervacija najugroženijih dijelova glavnih prostora, tamo gdje se nalaze temelji 6 stupova unutar „katedrale“. Ostatak „katedrale“ predan je timu Nacionalnoga muzeja za nastavak konzervacije do završetka istraživačke ekspedicije.⁸⁵

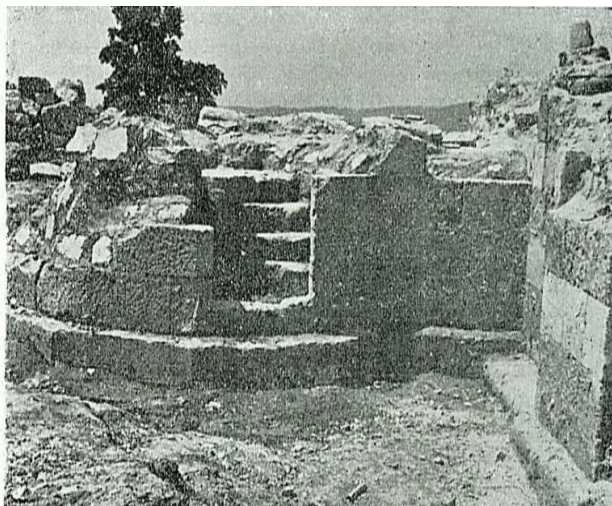
⁸⁵ Zdravković, 1959, str. 319-322.

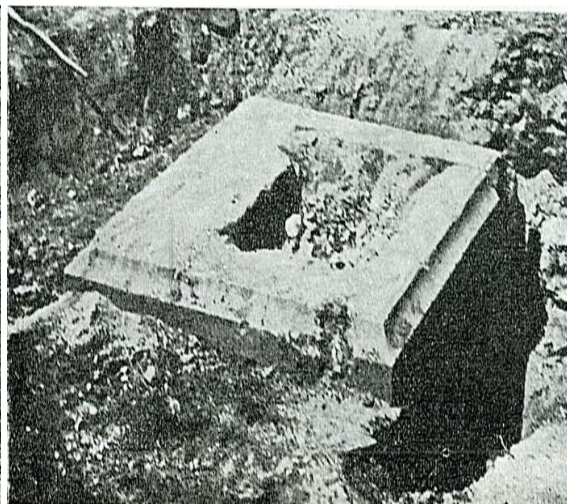
Plan 3. Temelji „katedrale“.

(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 320).

U nastavku radova, nakon mjerenja i crtanja, nastavljena su arheološka iskopavanja koja su otkrila temelje minareta, kao i pod koji su postavili Turci nakon pretvaranja „katedrale“ u džamiju 1466. godine. Unutar „katedrale“ također je bio i izgrađen i mihrab.

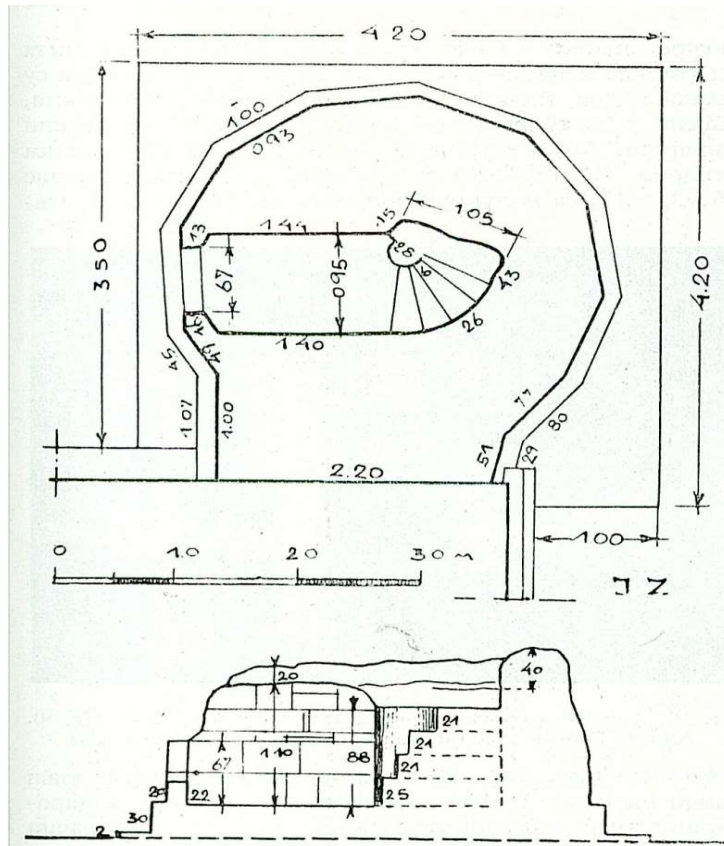

Sl. 6. Temelji minareta

Sl. 7. Podnožje stupa

(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 321).

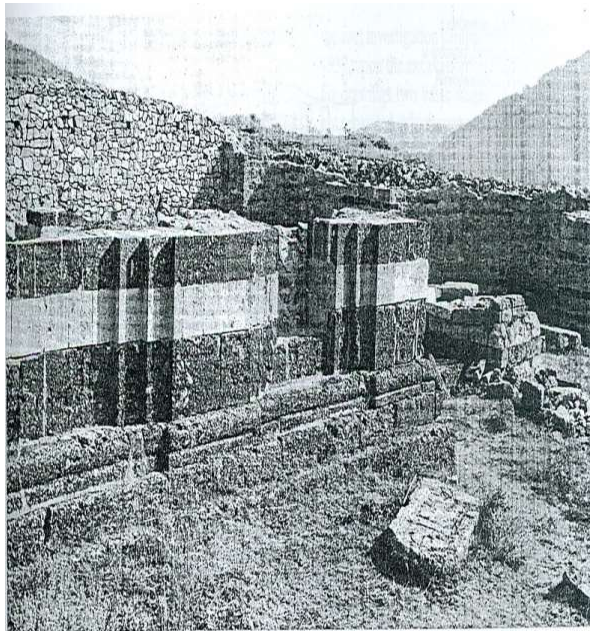

Skica 2. Temelji minareta
 (izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 321).

Sl. 8. Istočna strana „katedrale“.
 (izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 321).

Tijekom čišćenja terena izvan zidina „katedrale“, na istočnoj strani, pronađena je rimska stela, što dokazuje kontinuitet naseljavanja u raznim povijesnim razdobljima.

Сл. 49. Катедрала, део јужног зида западне цркве са соклом

Fig. 49. Cathedral, part of the southern wall of the western church with dado

Сл. 62. Римска стела
Fig. 62. A Roman stele

Sl. 9. Zidovi “katedrale”

(izvor: V. S. Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 119)

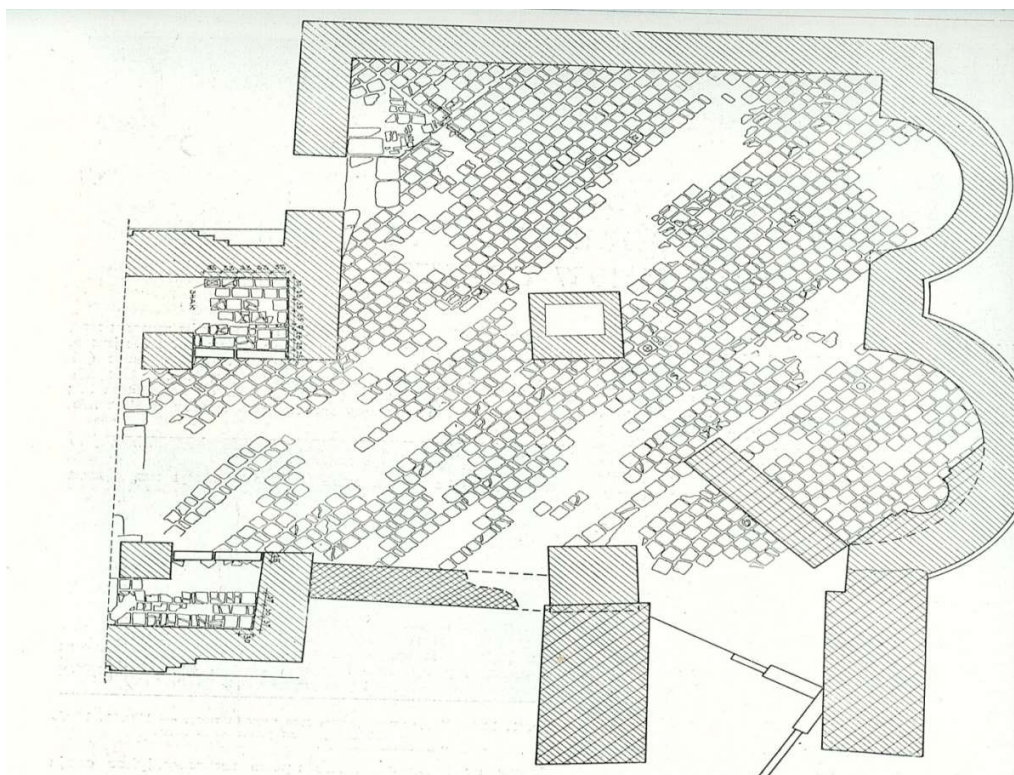
Sl. 10. Rimska stela

(izvor: V. S. Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 129).

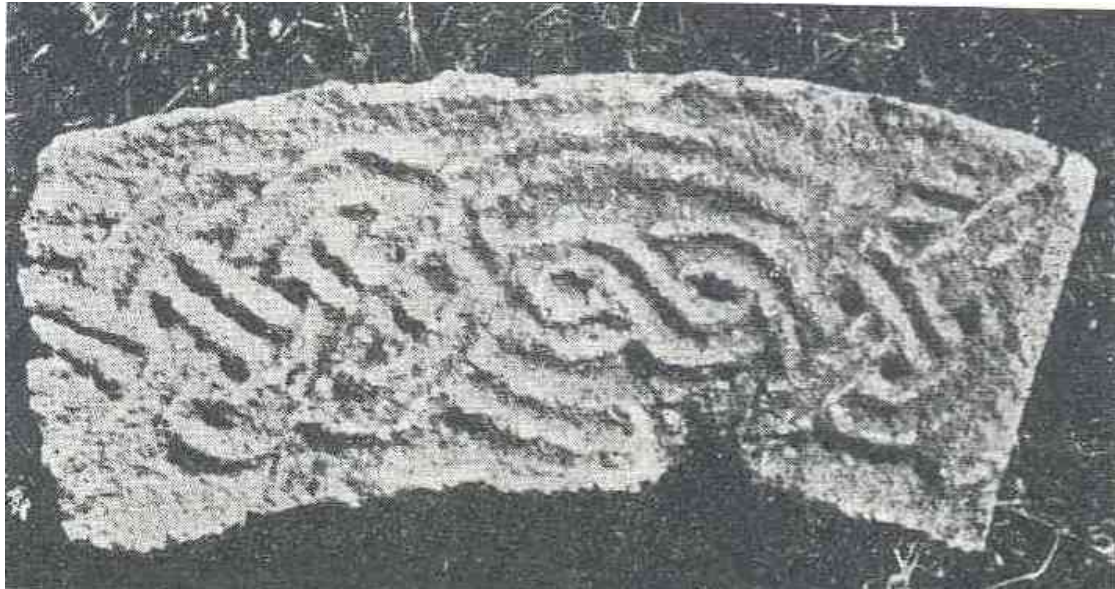
Sl. 11. Pod koji su postavili Turci nakon pretvaranja u džamiju.

(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 323).

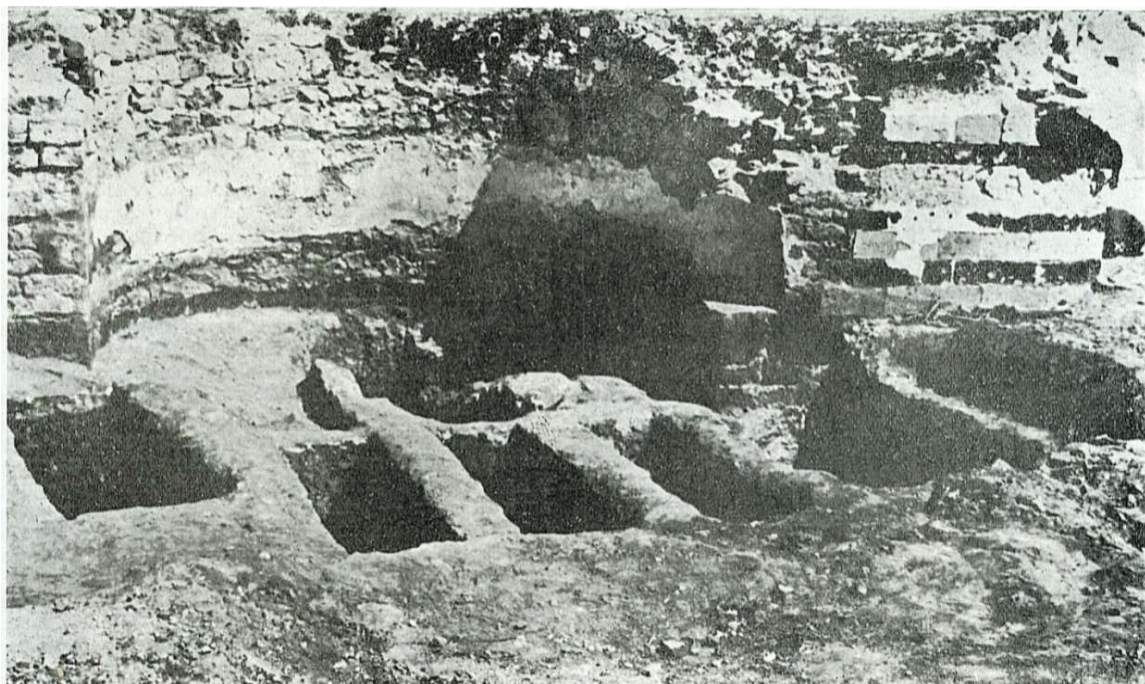

**Skica 3. Stanje poda s pločicama različitih oblika
(izvor: V. S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 126).**

Tijekom istraživanja otkriveni su i ostatci poda popločenoga novim pločicama koje imaju pravokutni oblik dimenzija 27 x 14 cm, dok su stare imale različite dimenzije 33 x 30, 33 x 28, 35 x 33 i 37 x 30 cm. Te pločice predstavljaju dva sloja podova postavljenih u različitim razdobljima.

Sl. 12. Ulomak kamene plastike ukrašen pleternom ornamentikom.
(izvor: I. Zdravković, *Starinar*, 1959, str. 322).

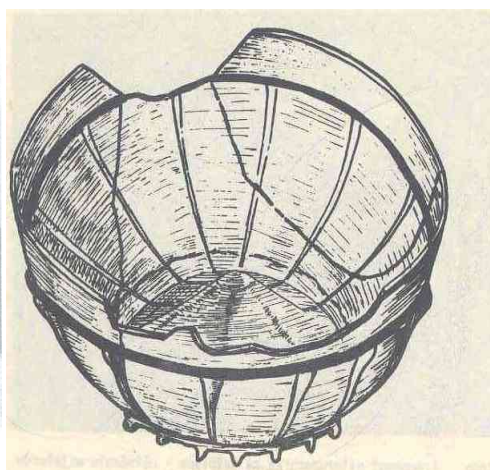
Sl. 13. Zidane grobnice u sjevernoj apsidi crkve otkrivene 1957.
(izvor: M. Ćorović-Ljubinković, *Starinar*, 1959, str. 325).

4. Arheološka iskopavanja 1959. godine

Istraživanje je provedeno od 22. srpnja do 21. kolovoza 1959. godine, a proveo ga je Arheološki institut srpske akademije znanosti u suradnji s Narodnim muzejem u Beogradu, dok je u konzervatorskom radu pomogao tadašnji Zavod za zaštitu spomenika kulture Kosova i Metohije.⁸⁶

Сл. 71. Стаклена чаша (Народни музеј, Београд)

Sl. 14. Staklena posuda (danas u Narodnom muzeju u Beogradu).⁸⁷

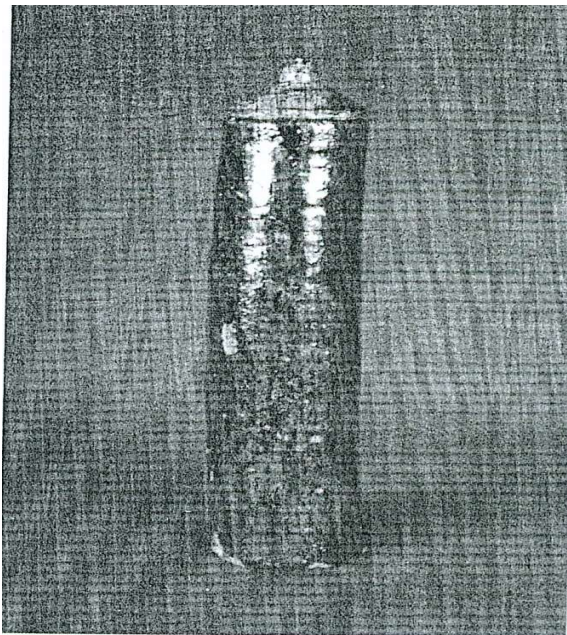
(izvori: V. S Jovanović, *Novo Brdo*, str. 136 i *Arheološki pregled*, 1959, str. 172).

Prvobitno je utvrđeno da je razina poda bila za jedan metar niža tijekom 14. stoljeća, ali vjerojatno čak i ranije, te da je ta razina pripadala ranijoj građevini, tj. ranijoj crkvi koja je bila znatno manja od postojeće. Ta činjenica, koja je rezultat istraživanja, na temelju stručne procjene dovodi u pitanje datiranje „katedrale“ i pojačava teoriju i razmišljanja o postojanju crkve na tom mjestu u ranijoj fazi kršćanstva, u 12. ili 13. stoljeću. Među važnim nalazima tijekom iskopavanja u to vrijeme je i središnja grobnica, pronađena u apsidi prezbiterija, gdje su otkrivena dva ljudska kostura koja bi mogla pripadati crkvenim velikodostojnicima. Ta je grobnica definitivno bila izuzetno važna, što potvrđuju i prilično bogati artefakti pronađeni u njoj, kao što su zlatni križ i novčići iz vremena despota Stefana i Đurađa. Tamo je pronađena i glazirana keramika, keramika

⁸⁶ Ljubinković, 1959, str. 170.

⁸⁷ Jovanović, 2004, str.136.

s cvjetnim motivima i geometrijskim figurama, medicinska posuda, posude za misne obrede itd., koje se nalaze u Narodnom muzeju u Beogradu, od kojih dosimo nekoliko slika.

Сл. 63. Апотекарска посуда (Народни музеј, Београд)
Fig. 63. Chemist's dish (National Museum, Belgrade)

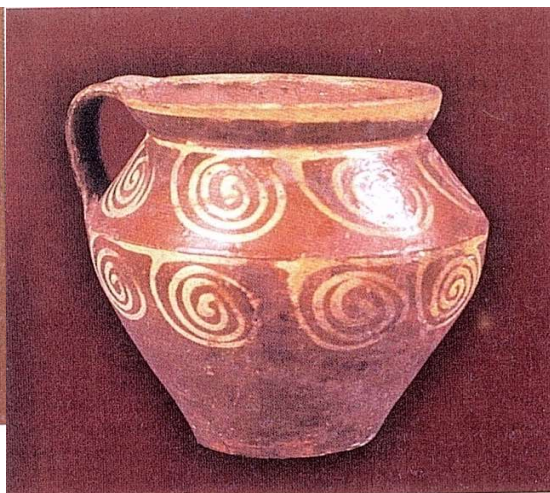
Sl. 15. Medicinska posuda

(V. S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 130).

Сл. 65. Фрагментована здела на ниској стопи,
украшена зграфитом и печашењем
(Народни музеј, Београд)

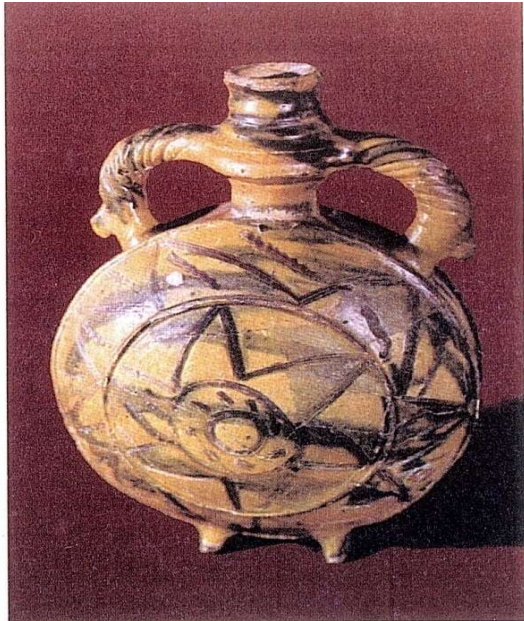
Fig. 65. Fragmented dish on a short stand,
decorated in sgraffito and stamped (National
Museum, Belgrade)

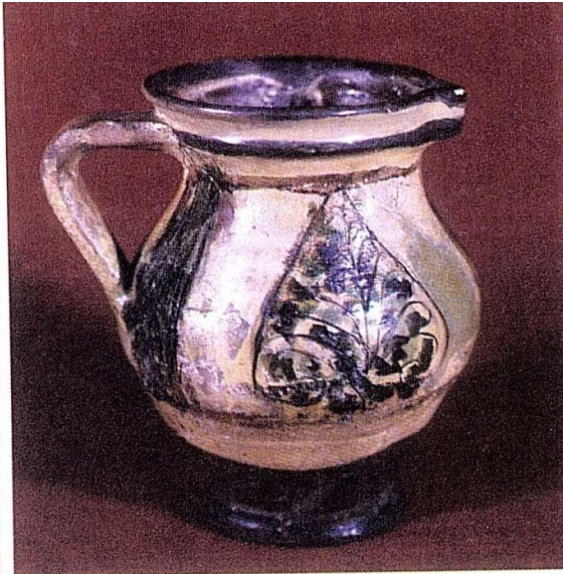
Сл. 68. Глеђосани бокал украшен спиралама
(Народни музеј, Београд)

Fig. 68. Glazed ewer decorated with spirals
(National Museum, Belgrade)

Sl. 16. Posuda s cvjetnim i geometrijskim ukrasima Sl. 17. Glazirana posuda za vodu i druga pića
(izvor: V. S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 132, 134).

Сл. 70. Буклија (Народни музеј, Београд)
Fig. 70. A flask (National Museum, Belgrade)

Сл. 69. Глеђосани бокал украшен зграфито техником
(Народни музеј, Београд)
Fig. 69. Glazed ewer decorated in sgraffito technique
(National Museum, Belgrade)

Sl. 18. Spremnik za vodu s dvije ručke

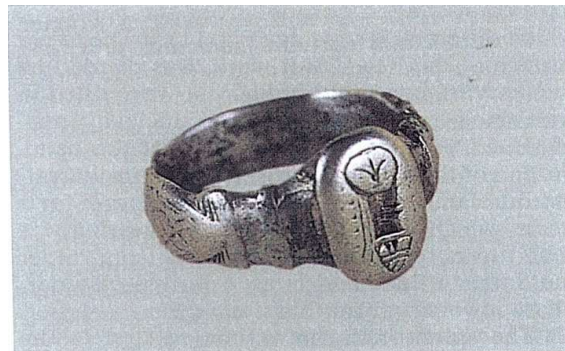
Sl. 19. Spremnik za vodu s jednom ručkom

(izvor: V.S Jovanović, *Novo Brdo*, 2004, str. 135, 134).

Nalazima dragocjene vrijednosti i visoke tehnike izrade pripadaju nalazi od zlata, srebra i drugih plemenitih metala. Da su na Novom Brdu bili poznati majstori i zanatlije potvrđuje otkriće prstenja, narukvica, ogrlica i drugih predmeta, predstavljenih u fotografijama u nastavku teksta.⁸⁸

Сл. 5. Прстѐн, инв. бр. 3646, Народни музеј,
Београд
Fig. 5. Ring, inv. no. 3646, Narodni Muzej, Belgrade

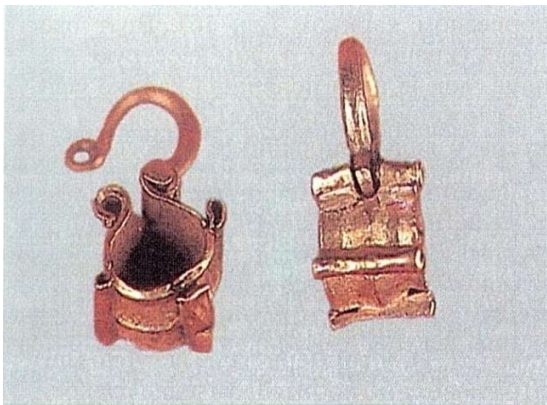
Сл. 13. Прстѐн, инв. бр. 4602, Народни музеј,
Београд
Fig. 13. Ring, inv. no. 4602, Narodni Muzej, Belgrade

Sl. 20. Brončani prsten s groba 96 unutar „katedrale“

Sl. 21. Brončani prsten, pronaden izvan zidova „katedrale“

(izvor: E. Zečević, *Novo Brdo*, 2004, str. 196, 200).

⁸⁸ Zečević, 2004, str. 196-205.

Сл. 19. Пар наушница, инв. бр. 3645, Народни музеј, Београд

Fig. 19. Pair of earrings, inv. no. 3645, Narodni Muzej, Belgrade

Сл. 29. Налази дугмади из гроба бр. 34, Катедрала, инв. бр. 3399, 3400, 3401 и 3411, Народни музеј, Београд

Fig. 29. Button finds from grave nos. 34, Katedrala, inv. no. 3399, 3400, 3401 and 3411, Narodni Muzej, Belgrade

Sl. 22. Zlatne dječje naušnice, grobnice br. 97

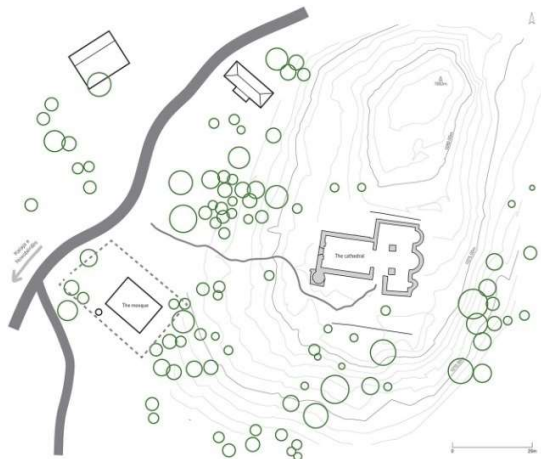
Sl. 23. Različite vrste dugmadi, grobnica br. 34

(izvor: E. Zečević, Novo Brdo, 2004, str. 201, 205).

Svi naprijed prikazani predmeti također se nalaze u Narodnom Muzeju u Beogradu.

5. Arhitektonska analiza „katedrale“ na Novom Brdu

„Katedrala“ na Novom Brdu nalazi se otprilike 200 m istočno od utvrde, odnosno izvan njezinih zidina. Leži na malom brežuljku koji na svom najvišem vrhu doseže 1.083 m nadmorske visine, dok je „katedrala“ približno na 1.075 m nadmorske visine. Iz prethodnih izvještaja o iskopavanjima, kao i trenutne situacije *in situ*, nije poznato je li ta građevina bila utvrđena zidinama. Također, ne postoje podatci je li bilo nekih drugih pratećih građevina u okolini u razdobljima kada je sama „katedrala“ bila u funkciji. Danas se u njezinoj blizini nalazi samo džamija sagrađena 1758. godine.

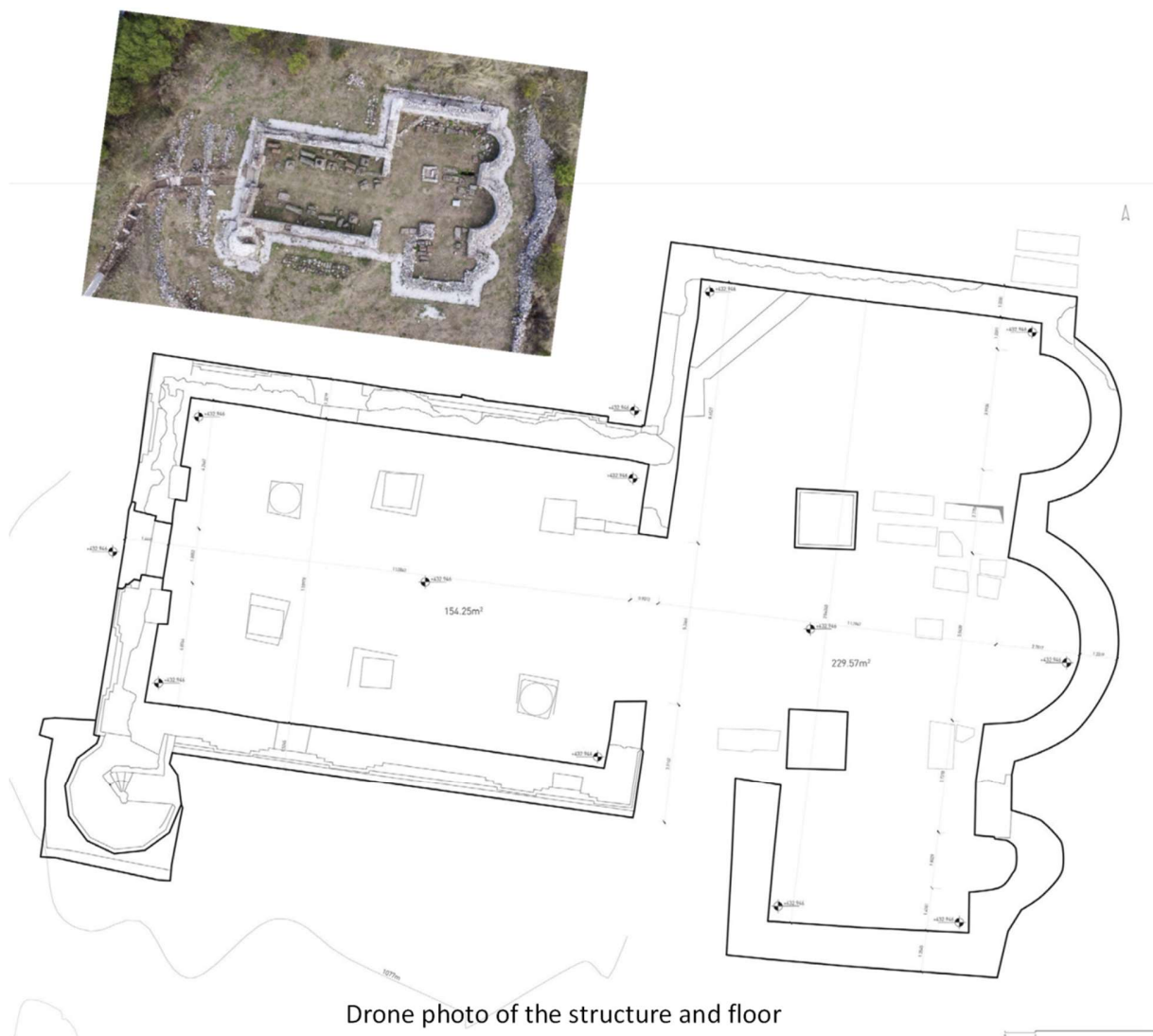
Plan 4. Tlocrtna situacija položaja „katedrale“.

Sl. 24. Zračni snimak „katedrale“ s pogledom na utvrdu, 2017. (foto dronom: L. Gashi).

5.1 Tlocrt i opis dijelova crkve

„Katedrala“ se sastoji od dva glavna prostora, narteksa i apside s transeptom. Dimenzije narteksa su 15,30 x 10,10 m. Ima trobrodni tlocrt podijeljen s dva reda stupova. Svaki se red sastoji od 3 stupa, a širina glavnog broda varira od stražnjeg dijela prostora u kojem je isprva širina bila 4 m, dok drugi red stupova doseže do 6 m. Ta je udaljenost između stupova jednaka za tri reda stupova. Širenje je izvedeno tako da su zadnja četiri stupa, dva na svakoj strani, držala središnju kupolu. Transept veličine 11,20 x 20,60 m također se sastoji od tri odvojena prostora s jednim masivnim stupom, pri čemu sva tri prostora završavaju u istočnim apsidama. Srednji prostor je najdominantniji prostor s najvećom apsidom s promjerom 2,90 m. Unutar broda nalazi se nekoliko praznih grobova. Slični grobovi nalaze se i uz zidove izvan „katedrale“. Tlocrt građevine skiciran je tijekom iskopavanja 1950-ih godina. Tijekom konzervatorskog rada bilo je nekih intervencija.

Drone photo of the structure and floor

Plan 5. Zračni snimak i tlocrt struktura i poda „katedrale“ (foto: L. Gashi).

5.1.1. Vanjske fasade

Zidovi „katedrale“ izgrađeni su tehnikom *opus incertum*, dok se za pročelje koristila tehnika *opus quadratum*. Tehnika *opus quadratum* primijenjena je samo u narteksu.

5.1.2. Fasade narteksa

Sva se pročelja narteksa, počevši od 0,0 m, uzdižu iznad oblikovanoga profila, nalik su baznom polju, visine 27 cm. Uza sve zidove taj je okvir izgrađen od crvenoga vulkanskog kamenja. Iznad je zidan tehnikom *opus quadratum* s crvenim i bijelim redovima kamena koji se presijecaju

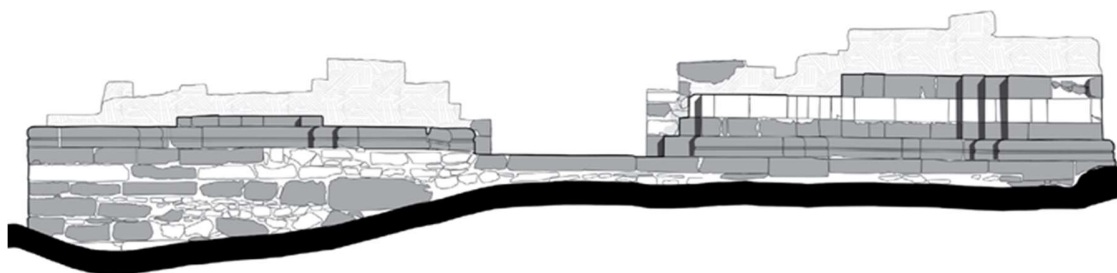
crvenim kamenjem. Takvo se redanje nastavlja i na vrhu zidova, a redovi kamenja su otprilike 30 cm visine.

5.1.3. Glavno pročelje (zapadno)

Glavno pročelje prati simetričnu kompoziciju, s glavnim vratima u sredini. Pročelje se razlikuje u tri razine dubine po 8 cm. Vanjska površina graniči s fasadom s oba kraja i s obje strane vrata, što daje dojam ukupno četiri pilastra.

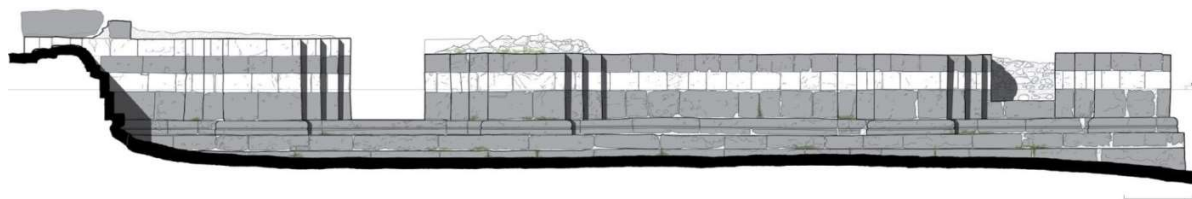
5.1.4. Bočne fasade (sjever i jug)

Pozivajući se na izvještaj o iskopavanju iz 1950-ih godina, poznato je da su dvije bočne fasade bile teško oštećene i da su obnovljene prema glavnoj fasadi. Tehnika zidanja i detalji zidova izrađeni su imitiranjem glavne fasade, međutim, postoje odstupanja u svezi s planom dubine na zidu i rubovima. Obje bočne fasade imaju vrata, po jedna za svako pročelje, ali nisu proporcionalne i kompatibilne s tehnikama zidanja i rubovima.

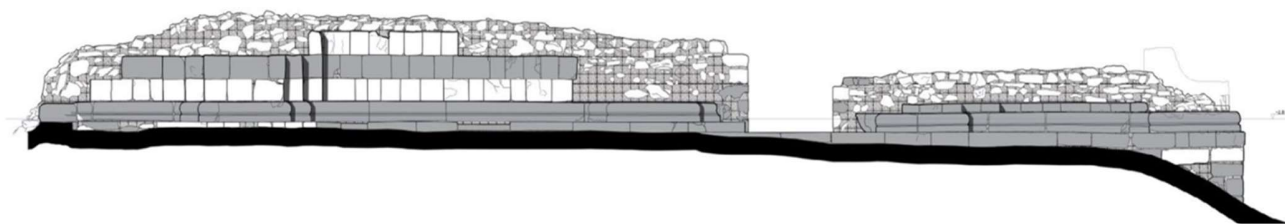
Plan 6. Glavna (zapadna) fasada nartekisa.

(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

Plan 7. Južna fasada

(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

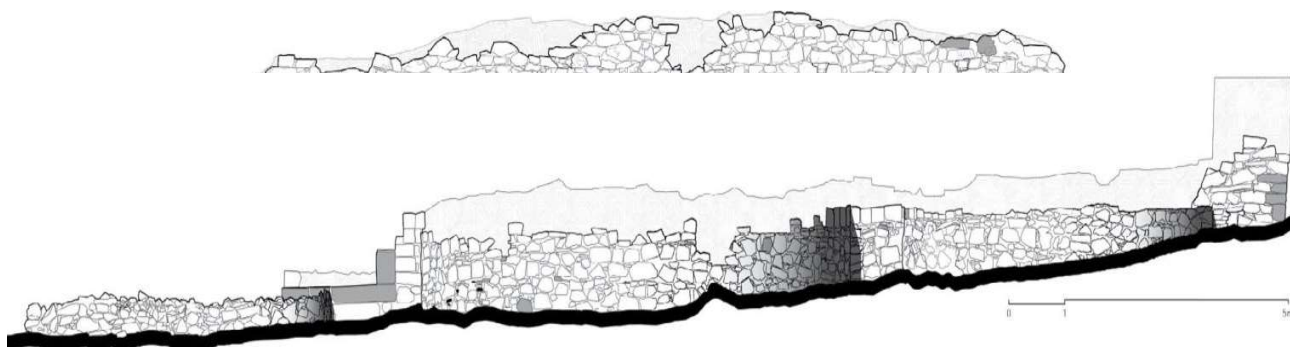

Plan 8. Sjeverna fasada.

(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

5.1.5. Fasade transepta

Fasade transepta izgrađene su tehnikom *opus incertum*. Veličina kamenja varira od 20 x 40 cm do 10 x 22 cm. Za razliku od pročelja nartekse gdje je prisutno 50 x 50 crvenoga vulkanskog kamenja i bijeloga kamenja, ovdje se vulkanski crveni kamen pojavljuje nasumično i s vrlo malom prisutnošću. U tom dijelu „katedrale“ trenutno je stanje građevine znatno gore od nartekse, osobito u južnom dijelu transepta gdje su zidovi samo u osnovnoj razini.

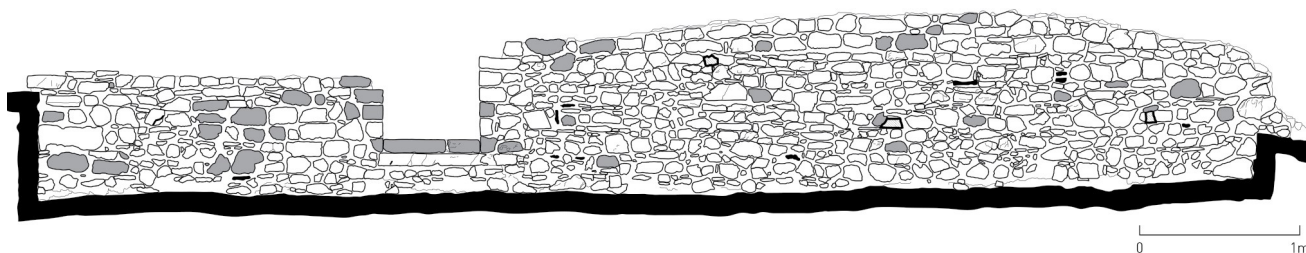

Plan 9. Istočna fasada transepta

(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

5.1.6. Unutarnje fasade

Unutrašnjost kao cjelina izgrađena je u tehnici *opus incertum*, izuzevši samo dva zida koja su razdvajala apsidu i zidove koji su razdvajali narteks od transepta. Veličina građevinskog kamena varira od 20 x 40cm do 10 x 22 cm, kao što je prikazano naprijed na crtežu. Kao i na prolazima transepta, crvena vulkanska stijena u strukturi se nalazi nasumično. Pozivajući se na izvještaj iz 1950-ih godina, fragmenti freske pronađeni su na uglu sjeverne fasade. Danas od tih freski nema ni traga.

Plan 10. Unutarnja fasada sjevernog zida nartekisa.
(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

5.1.7. Podovi

U postojećem stanju nije pronađen niti jedan ulomak poda.

5.1.8. Stupovi

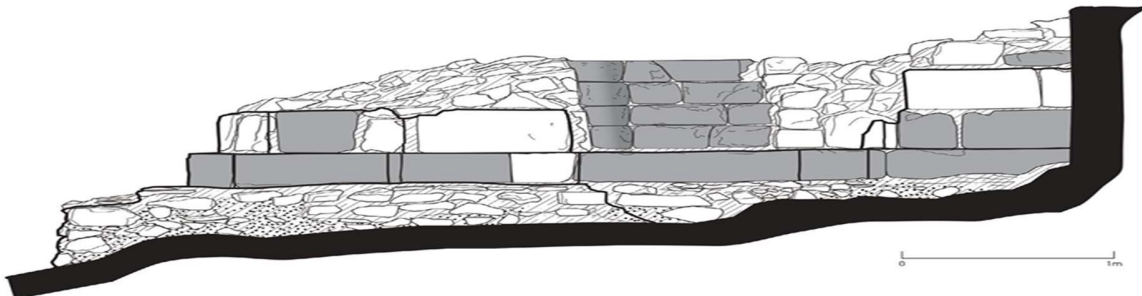
Svih šest stupova nartekisa izgrađeno je istom tehnikom. Sastoje se od baza, tijela i kapitela, sve od crvenog vulkanskog metamorfnog kamena. Osnove su cilindrične, s promjerom 110 cm i visinom 48 cm, s profiliranim gornjim rubom. Stupovi su cilindrični, s promjerom 62 cm i visinom 412 cm. Na stupovima se ne vidi krivulja uzduž visine tijela. Abak ima kvadratnu bazu dimenzija 120 x 120 cm, koja obuhvaća gornju polovicu postolja. Druga je polovica *ehinus*.

Sl. 25. Baza i ulomak stupa (foto: L.Gashi, 2018.).

5.1.9. Minaret

Kao što je zabilježeno u povijesti Novog Brda, nakon što ga je osvojilo Osmansko Carstvo, „katedrala“ je pretvorena u džamiju, pa su izvršena strukturna prilagođavanja koja su služila novoj funkciji, uključujući dodavanje mihraba i minbara transeptu, novi prostor u glavnoj zoni za molitvu i gradnju minareta na jugozapadnom dijelu građevine. Danas su preživjele samo ruševine minareta. Iz tih ruševina vidimo da je on imao pravilnu poligonsku bazu s 12 strana i vanjska vrata. Što se tiče tehnike gradnje, lako je primjetiti da je izrađen u skladu s ostatkom građevine.

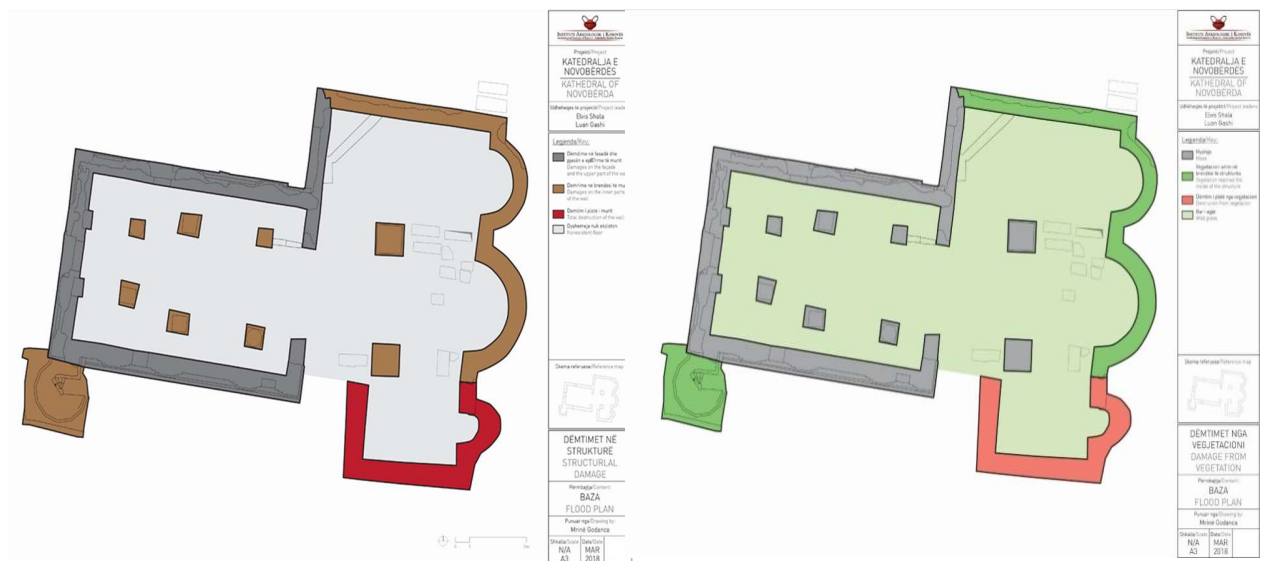
Plan 11. Pogled na minaret.

(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).

5.1.10. Oštećenja

Posljednjih 60 godina ostatci novobrdске „katedrale“ proživjeli su kontinentalnu klimu, topla ljeta i hladne zime, te su stoga na njima nastala i brojna oštećenja.

Kao što je prikazano na planovima naprijed, nakon temeljite analize, identificirane su dvije glavne vrste oštećenja, poput fizičkog oštećenja građevine i oštećenja od vegetacije.

**Plan 12. Strukturalna oštećenja i oštećenja od vegetacije.
(izrada: tim arhitekata tijekom istraživanja i L. Gashi, 2018.).**

III. KONZERVACIJA, OBNOVA I OČUVANJE ZIDOVA CRKVE I ANASTILOZA STUPOVA

1. Lađa

Pri pregledu ostataka crkve utvrđeno je da su gornji i vanjski dijelovi zidova lađe najviše oštećeni. Čišćenje se vršilo sve dok nije postignut stabilan dio strukture, što je značilo uklanjanje kancerogenog sloja micanjem svih nestabilnih kamenja i drugih nečistoća. Tijekom toga procesa fasade su oslabljene i zbog toga je fasadno kamenje pažljivo uklonjeno kako bi se vratilo u prvobitni položaj nakon učvršćenja građevine. Tijekom procesa čišćenja otkriveno je da se konsolidirajući materijal korišten tijekom 1960-ih godina nalazi na površini i unutar zidova. Stoga smo za učvršćivanje zidova (*opus incertum*) koristili standardni malter s upotrebom vapna, sitnoga šljunka i cementa do 5%. S obzirom na oštru klimu u Novom Brdu, neizbježno je bilo koristiti niskokvalitetni cement, prvenstveno iz razloga trajnosti, ali i drugih razloga, jer smo bili sigurni da novi radovi na restauraciji i očuvanju nisu u izravnom kontaktu s izvorno-autentičnim slojem spomenika. Također, u estetske svrhe, fasadni zidovi su u nekim dijelovima podignuti više. Tijekom svih faza konsolidacije korišten je autentičan materijal.

Sl. 26. Faza konsolidacije zidova (foto: L. Gashi, 2018.).

2. Transept i apsida

U usporedbi s ostalim dijelovima objekta, zidovi transepta i apside znatno su oštećeni kao posljedica građevinske tehnike. Primijećena su oštećenja uglavnom na pročelju.

Sl. 27. Građevinska tehnika zidova (foto: L. Gashi, 2018.).

Nedostatak zglobova maltera može se vidjeti po cijeloj površini zidova, što je rezultiralo da zidovi južne ploče nisu preživjeli vremenske uvjete i bili su potpuno uništeni. Zbog velike površine tih dijelova, konzervatorsko-restauratorski radovi na tom dijelu spomenika zahtijevali su više vremena i materijala. Nakon primjene standardnih tehnika, općeg čišćenja, uklanjanja nestabilnog kamenja do stabilnog sloja zidova, zidovi su se učvrstili pružajući čvrstu

Sl. 28. Zid apside (foto: L. Gashi, 2018.).

konzistenciju strukture. S obzirom na to da je sjeverni zid najveći i najduži zid građevine, korištene su skele. Kao i u zidovima broda, ovdje su korišteni vapneni malter, sitni šljunak i cement do 5%. Zbog nejasne situacije južnoga dijela transepta otvaranje nekih sondi bilo je neizbježno za

utvrđivanje autentičnih temelja i njihova općega stanja. Konzervatorsko-restauratorski radovi na tim dijelovima započeli su jačanjem tih temelja kako bi se tijekom obnove zidova stabilizirali na značajnu razinu.

Sl. 29. Radovi na zidovima apside (foto: L. Gashi, 2018.).

3. Temelji baza stupova

Prvi korak u postavljanju stupova bio je utvrđivanje fizičkog stanja temelja i njihove spremnosti za nošenje tereta samih stupova. Ta faza je također zahtijevala otvaranje nekoliko paralelnih sondi uz temelje, za provjeru općeg stanja, čime je potvrđeno da su temelji do temelja stupa u vrlo dobrom stanju na svih šest mjesta, koliko ih je bilo u cjelini. Tom je prilikom otkriveno da su temelji izgrađeni na prirodnoj stijeni, na dubini od 1,20 do 1,40 m. Tehnika gradnje je *opus incertum*, a završene su slojem kaldrme od klesanoga kamena.

Sl. 30. Temelji baza stupova (foto: L.Gashi, 2018.).

4. Baze stupova

Dvije od šest baza stupova bile su u lošem stanju (fragmentirane), dok su ostale četiri kompletne, iako su svi ulomci bili izloženi vremenskim prilikama od prvih iskopavanja 1950-ih godina. Nakon završetka radova na temeljima, očišćena su postolja i vraćena u njihov autentični položaj, na odgovarajućim temeljima. Za prijanjanje fragmenata kao ljepljive baze korištena su odgovarajuća ljepila, u ovom slučaju epoksi tipa.

Sl. 31. Restauracija baza stupova (foto: L.Gashi, 2018).

5. Stupovi i kapiteli

Iako rascjepkani, stupovi „katedrale“ preživjeli su zub vremena. Poput baza stupova, ti su ulomci bili izloženi vremenskim neprilikama od prvoga iskopavanja i zbog toga je prouzročena znatna šteta. To se posebno primijetilo na lošoj kvaliteti kamenog materijala. U nedostatku restauratorskoga laboratorija, kameni materijal je pod stručnim nadzorom prebačen u radionicu kamenja na konzervaciju. Najprije su ti ulomci kamenja bili očišćeni, uklonjena s njih mahovina kao i slabi strukturni dijelovi. To je omogućilo kasnije spajanje ulomaka te popunjavanje nedostajućih komada novim materijalom. Novi komadi bili su od bijeloga mramora, namjerno različitoga od originalnih ulomaka. Nakon prenošenja gotovih komada u katedralu uz pomoć odgovarajućih sredstava, svi su stupovi postavljeni na svoja mjesta. Iz sigurnosnih razloga gornji dijelovi stupova su usidreni cilindrima od nehrđajućega čelika. Ulomci kapitela bili su najviše oštećeni. Zbog vrlo lošeg stanja tih ulomaka, ali i dijelova koji su nedostajali, bili smo ograničeni

u restauraciji. Srećom, jedan od kapitela bio je bolje očuvan, pa ga je bilo moguće postaviti sa svim elementima u autentični položaj.

Sl. 32. Stupovi i kapiteli nakon restauracije (foto: L.Gashi, 2018).

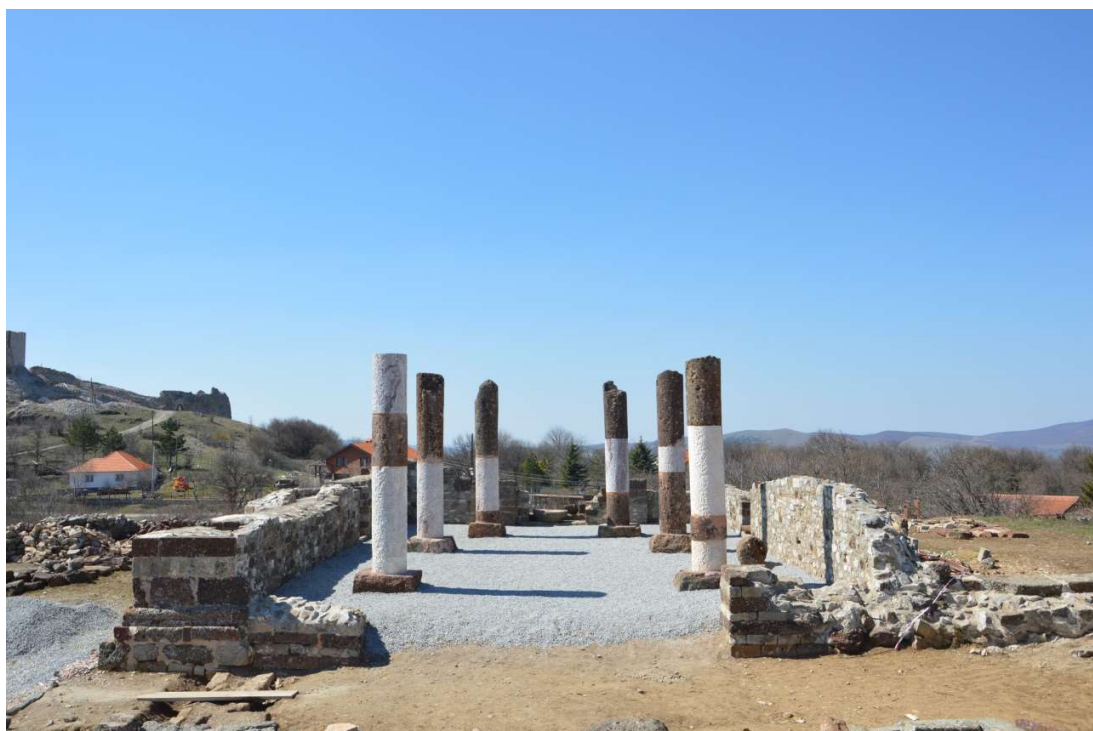
Sl. 33. Stupovi i kapiteli nakon restauracije (foto: L.Gashi, 2018.).

6. Ispitivanje stupova

Nakon detaljne analize stupova dokazano je da je potrebna intervencija za njihovu obnovu i očuvanje. U početku su dijelovi koji su trebali intervenciju identificirani odabirom materijala za očuvanje izvornoga materijala. Izabran je isti kamen koji je korišten za klesanje postojećih stupova. Za zamjenu i dopunu oštećenih dijelova stupova kamen je isklesan mehanički u različitim dimenzijama. Najprije su dopunjeni oštećeni dijelovi hidrauličnim vapnom H4, dok su agregati pomiješali u razmjeru 2,5:1. Osobita važnost dana je miješanju konsolidirajućeg materijala sve dok se nije postigla poželjna nijansa. Dopune su aplicirane u 3 do 5 slojeva, zavisno o njihovoj dubini, kompresirajući svaku grupu slojeva. Na kraju, da bi se mogli postaviti u autentični položaj, stupovi su očišćeni.

Sl. 34. Novo Brdo, „katedrala“ prije konzervatorsko-restauratorske intervencije (foto: L.Gashi, 2018.).

Sl. 35. „Katedrala“ nakon konzervatorsko-restauratorske intervencije (foto: L. Gashi, 2018.).

ZAKLJUČAK

Kulturna je baština jedan od najvažnijih čimbenika za upoznavanje prošlosti određenoga naroda. Nažalost, upravo je kulturna baština zloupotrebjavana u političke svrhe da bi se dokazalo “povijesno pravo” Srbije nad Kosovom, koje je desetljećima smatrano “kolijevkom” Srba. Arheološka građa prikupljena od 1953. pa sve do 1999. godine, tijekom iskopavanja ili slučajnim nalazima u Novom Brdu i njegovoj okolini, najvećim dijelom nije objavljena nego prenošena u muzeje Srbije gdje se sada čuva bez odgovarajuće dokumentacije. Jednako je tako objavljena arheološka građa bez argumenata pripisana srpskoj srednjovjekovnoj kulturi. Taj je fenomen posljedica pogrešnih politika u području baštine, gdje u velikoj većini državnih institucija koje imaju zadatak zaštititi i promovirati materijalnu i povijesnu kulturu države, mnoge institucije i dalje vode nekompetentne osobe, obojene politički. U poslijeratnoj situaciji treba prevladati nastale probleme jer su isto iskustvo doživjele i druge države koje su proizašle iz ratnih sukoba.

Sva kulturna baština, uključujući i arheološka nalazišta, u ovom slučaju novobrdska utvrda i grad s cijelim okolišem, od vrlo velike su povijesne i arheološke važnosti. Pozivajući se na literaturu bivše Jugoslavije, izgradnja je tvrđave pripisivana različitim razdobljima. Na temelju stoljetnih srpskih pristranih politika jasno je tko je napisao priču i u koje svrhe, a kao posljedica te politike svu takvu literaturu treba tretirati s posebnom pozornošću i oprezom. Arheološko nalazište Novo Brdo s postojećim spomenicima, osobito utvrdu i „katedralu“, prije svega treba zaštititi, ali preostaje arheološki utvrditi njihov kronološki slijed nastanka.

Novo Brdo se još od razdoblja Rimskoga Carstva nalazilo na jednom važnom i strateškom položaju, bilo je od velike važnosti za trgovinu i trgovačke putove. Arhitektura grada Novoga Brda bila je pod utjecajem bizantinske i osmanske arhitekture. Tvrđavi, odnosno Gornjem gradu (Citadela), analogija se nalazi u tvrđavi Castel del Monte u Apuliji (Italija), koja pripada vrsti fortifikacijskih građevina romaničkoga tipa. Donji je grad općenito imao bizantsku arhitekturu, a kako je već navedeno, ona je kasnije isprepletana s osmanskom.

Što se tiče razdoblja gradnje, utvrda se ne bi trebala smatrati jedinstvenim objektom, već kao kompleks s mnogim elementima okolne kulturne baštine, gdje je i sama građevina zasnovana na brojnim analogijama i relativno datirana u 14. stoljeće, međutim, nedavna iskopavanja dala su izuzetno uvjerljive naznake da neke pronađene građevine mogu pripadati i ranijim razdobljima.

Arheološka iskopavanja u utvrdi Novo Brdo i njezinoj okolici koja su poduzeta tijekom 50-ih godina 20. stoljeća, a s prekidima trajala sve do 90-ih godina, otkrila su kultnu građu, stambene objekte, keramičke posude, natpise, ukrasne predmeta, novčiće i dr. Sav taj materijal samo je neznatnim dijelom objavljen na srpskom i engleskom jeziku, međutim, glede znanstvenoga aspekta ti radovi ostavljaju mnogo prostora za revizije. Pogotovo je pretjerana i uveličana teorija o „srpskoj državi i kraljevstvu“ te srpskom stanovništvu u 13. i 14. stoljeću, usprkos tomu što povijesna građa pronađena u mnogim europskim arhivima govori o prisutnosti i dominaciji albanskoga katoličkoga stanovništva.

Također, treba istaknuti da je tijekom iskopavanja 1994. godine na sjevernoj strani predgrađa Novog Brda pronađeno nekoliko brončanih carskih novčića iz 3. i 4. stoljeća poslije Krista te jedna dardanska stela (u neposrednoj blizini gradske katoličke „katedrale“) iz 2. ili 3. stoljeća poslije Krista. Sve to pokazuje da je srednjovjekovni grad Novo Brdo podignut iznad jezgre antičkoga naselja. Kako bi se utvrdili svi zastupljeni slojevi u Novom Brdu od 2011. pa sve do danas, nastavljena su arheoloških iskopavanja koja provodi Arheološki institut Kosova. Arheološka se građa još uvijek obrađuje, a rezultati dosadašnjih istraživanja će uskoro biti objavljeni u zasebnoj monografiji. Treba još napomenuti da su uz detaljniji pregled areala prvi put dobro provedene i geološke studije koje su otkrile da se cijelo naselje oko utvrde, kao i sama utvrda, nalaze na prirodnoj vapnenačkoj stijeni koja leži gotovo oko cijele utvrde. Na temelju materijala objavljenog u posljednjih 60 godina ispostavilo se da su velik dio istraživanog područja, odnosno zapadni dio centra grada koji su istraživali tadašnji timovi, samo djelomične objave i te se studije ne podudaraju sa znanstvenom i povijesnom stvarnošću.

Kosovo, iako teritorijalno malo, ima bogatu riznicu kulturne i duhovne baštine, autohtonu duhovnu kulturu, tradiciju stvaralaštva i umjetnosti, sakralne i profane spomenike osobite vrijednosti, od ranoga neolitika pa sve do današnjih dana. Glavna svrha ovoga rada bila je na osnovi arheološke građe, povijesne dokumentacije i arhivskih dokumenata pokušati dati sažetak duhovne i materijalne kulture stanovništva Novoga Brda i njegove okolice.

Sveukupna građa negira rezultate do kojih je došla srpska historiografija. Unatoč dosadašnjim rezultatima te historiografije, naša istraživanja pokazuju da su Albanci bili stalni stanovnici na teritoriju Novog Brda i Kosova općenito i bavili se svim društvenim i ekonomskim aktivnostima te bili nositelji kulturne i povijesne baštine sve do Balkanskih ratova.

IZVORI I LITERATURA

Ayvredi 1981

E. H. Ayvredi, *Avrupa 'da Osmanli Mimari Eserleri-Yugoslavya*, sv. 3, Istanbul.

Balla 2009

Sh. Balla, *Kosova-Udhëtim në Kosovë. Guide of Kosovo*, Priština.

Berisha 2015

Gj. Berisha, *Arbërorët, Ndërmjet kishës Perendimore dhe asaj Lindore gjatë shekujve XI-XV*, Priština.

Bojović 1993

D. Bojović, Dva stara srpska pisca iz Novog Brda – jedna moguća komparacija o percipiranju stvarnosti, *Baština*, 4, Priština, 64-70.

Bošković 1974

Đ. Bošković, *Arheološka istraživanja Novog Brda*, Beograd.

Božović 1938

G. Božović, *Slike Kosova i Metohije*, Beograd.

Božović 1997

G. Božović, *Po Gnjilanskom kraju*, Gnjilane.

Buda 2010

A. Buda, A. SH. SH, *"In memoriam"*, Tirana, 15.

Boue 1840

A. Boue, *Shqipëria në turqinë evropiane*, Tirana.

Čelebi 1979

E. Čelebi, Grad Novo Brdo, *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1979.

Čerškov 1958

E. Čerškov, "Saška crkva" kod Novog Brda, *Starinar*, 7-8 (1956.-1957.), Beograd, 338-340.

Ćorović-Ljubinković 1960

M. Ćorović-Ljubinković, Arheološka iskopavanja na Novom Brdu u toku 1957. godine. *Starinar*, 9-10 (1958.-1959.), Beograd, 170.

Database of Cultural Heritage of Kosovo, <https://dtk.rks-gov.net/> (pristupljeno: 13. 10. 2020.).

Dinić – Zdravković – Jovanović 1956

M. Dinić, N. Zdravković, V. Jovanović, Iskopavanja na Novom Brdu, radovi izvršeni 1952. godine, *Starinar*, 5-6 (1954.-1955.), Beograd, 247-249.

Dinić 1957

M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, 1, Beograd.

Drançolli 1986

J. Drançolli, *Raguzanët në Kosovë*, Instituti i Historisë së Kosovës, Priština.

Drançolli – Gashi – Berisha 2008

F. Drançolli, L. Gashi, M. Berisha, *Novoberda survey*, CHWB Kosovo Office, Priština.

Jiriček – Radonić 1923

K. Jiriček, J. Radonić, *Istorija Srba*, 2, Beograd.

Jovanović 2004

V. S. Jovanović, *Novo Brdo srednjovekovni grad*, u: *Novo Brdo*, Beograd.

Jovanović 2004a

V. S. Jovanović, *Novo Brdo*. Institute for the Protection of Cultural Monuments of the Republic Serbia, Beograd.

Kovačević 1964

D. Kovačević, Prilog proučavanju zanatstva u Novom Brdu i okolini, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 8/2, Beograd, 524-533.

Ljubinković – Ljubinković 1959

R. Ljubinković, M. Ljubinković, *Arheološki pregled*, 1, Beograd, 170-176.

Metais 2006

S. Metais, *Historia e shqiptarëve nga ilirët e deri te pavarësia e Kosovës*, Tirana.

Namani

Q. Namani, *Vjetari i Arkivit te Kosoves, Hebrejet ne Kosove*, Priština.

Radovanović 2005

M. Radovanović, *Kosovo i Metohija u Republici Srbiji i na zapadnom Balkanu*, Beograd.

Rizaj 1964

S. Rizaj, *Dve akče kovane u Novom Brdu i Skoplju*, Poseban otisak iz Glasnika Muzeja Kosova i Metohije, Priština.

Riza 1982

S. Riza, *Kosovo tokom XV, XVI i XVII stoljeća*, Rilindja, Priština.

Zdravković 1958

N. Zdravković, Iskopavanja na Novom Brdu 1955. godine, rad na konzervaciji tvrđave i “Saške crkve” *Starinar*, 7-8 (1956-1957), Beograd, 341-349.

Zdravković 1959

N. Zdravković, Arheološko-konzervatorski radovi na Novom Brdu 1957. godine, *Starinar*, 9-10 (1958.-1959.), Beograd, 319-323.

Zdravković – Jovanović – Dinić 1956

I. Zdravković, D. Jovanović, M. Dinić, Iskopavanja na Novom Brdu, radovi izvršeni 1952. godine, *Starinar*, 5-6 (1954.-1955.), Beograd, 251-265.

Zečević 2004

E. Zečević, *Nakit sa Novog Brda*, Novo Brdo – Beograd, 2004.

SAŽETAK

POVIJEST, ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA, KONZERVACIJA I RESTAURACIJA „KATEDRALE“ NA NOVOM BRDU (KOSOVO)

Mnoga mjesta na teritoriju Kosova koja potječu iz prapovijesnih razdoblja s neprekinutim civilizacijskim kontinuitetom razvila su se u gradove i urbane komplekse. Među tim gradovima je i monumentalni grad Novo Brdo. Danas je on povijesno-arhitektonski i arheološki kompleks, a nekada je bio poznato urbano trgovačko središte i nesumnjivo jedno od najpoznatijih rudarskih središta. Od antičkih vremena Iliri i Rimljani koristili su Novo Brdo kao prirodni resurs, dajući važnost proizvodnji metala u regiji.

Prirodno bogatstvo doprinijelo je razvitku toga grada, omogućilo mu je postati prosperitetno središte, što je otvorilo put i njegovu snažnom ekonomskom zaleđu unutar antičke i srednjovjekovne Dardanije. Arhitektonski kompleksi toga grada također odražavaju vjersku pripadnost njegova stanovništva, što je vidljivo u gradnji mnogih vjerskih zgrada, a jedna od njih je „Katedrala“ koja pruža vitalnu ulogu u cijelom gradu Novo Brdo. Nakon osvajanja grada 1455. godine od strane Osmanskog carstva, „katedrala“ je pretvorena u džamiju, od koje i danas postoje ostatci njezina minareta.

Vlasti na Kosovu niz su godina kulturno prisvajale i politizirale brojna mjesta kulturne baštine, a osobito je bilo često prisvajanje kršćanskih predmeta pronađenih na tom području. To je stari proces koji provode političke platforme čiji je cilj raseljavanje albanskog stanovništva s njihovih etničkih zemalja, zauzvrat falsificirajući povijest i kolonizaciju Kosova.

Slično tomu, u prošlosti se o očuvanju i obnovi spomenika kulture odlučivalo jednostrano, omogućavajući zaobilaženje određenih predmeta koji ne pripadaju pravoslavnoj vjeri ili srpskoj povijesti. Iz tog je razloga proučavanje, konsolidacija i obnova spomeničkih mjesta vitalna tema kojom ćemo se baviti i u budućnosti.

Ključne riječi: Dardania, Kosovo, grad Novo Brdo, srednji vijek, novi vijek, crkvena arhitektura.

SUMMARY

HISTORY, ARCHAEOLOGICAL RESEARCH, CONSERVATION AND RESTORATION OF THE „CATHEDRAL“ ON NOVO BRDO (KOSOVO)

Many sites within the territory of Kosovo, dating from prehistoric periods with an uninterrupted continuity of civilisation, have developed into cities and urban complexes. Among these cities is the monumental city of Novo Brdo. Today, as a historical-architectural and archaeological complex, it was once a well-known urban, commercial centre, and undoubtedly one of the most famous mining centres. Since ancient times, the Illyrians and Romans used Novo Brdo as a natural resource, giving importance to the production of metals in the region.

The natural wealth contributed to this city, enabled it to become prosperous which paved the way to a strong economical hold within ancient and medieval Dardania.

The architectural complexes also reflect the religious affiliation of the Novo Brdo population, as presented in the construction of many religious buildings; one of them being the „Cathedral“ which provides a vital role in the entire city of Novo Brdo. After the conquest of the city in 1455 by the Ottoman Empire, the cathedral was turned into a mosque, where the minaret of the mosque still exists to this day.

For several years numerous heritage sites have been culturally appropriated and politicised by authority figures in Kosovo, particularly the appropriation of Christian objects found within the region. This is an old process implemented by political platforms aimed to displace the Albanian population from their ethnic lands, in turn falsifying the history and colonisation of Kosovo.

Similarly in the past, the preservation and restoration of cultural monuments were decided unilaterally, allowing the bypassing of certain objects which do not belong to the Orthodox faith or Serbian history. For this reason, the study, consolidation, and restoration of heritage sites is a vital topic to be addressed in the future.

Keywords: Dardania, Kosovo, town of Novo Brdo, medieval period, post-medieval period, church architecture.